

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

5. füzet.

A dák háborúk emlékei Dobrudzsában.¹

Rómának Decebalus dák királylyal vívott háborúi után, két emlékesoport keletkezett. Ezeknek egyike a fővárosban a nagy császár és legiőinak győzelmeit hirdette: a forum Traiani s a columna Traiana; a másik a birodalom európai részének délkeleti határain, az alsó Duna mellékein emelkedett, s részben az imperium mesgyéit biztosította, részben pedig az elesettek árnyait kívánta megengesztelni.

Nagy irodalom foglalkozik mindkét csoporttal; a római emlékeké már több száz éves, míg a dobрудzsaiaké újabb keletű, de a melyet szokatlanul heves, éles tollharczok tesznek érdekesebbé, vonzóbbá.

Az aldunai építészeti emlékeket Tocileşcu román tudós fődözte föl, kutatta át, nyomában pedig Dr. Benndorf Ottó a bécsi egyetem világhírű régésze, s tanulmányait „Das Monument von Adamklissi“ czímmel, fényes publicatióban tette közzé. Erre megindult a tudósok vitája, s szokatlan hévvel foly már másfél évtized óta, a nélkül, hogy dűlőre tudták volna juttatni a kérdést. Eme vita egyik nagy érdekű terméke Cichorius Konrád tübingeni egyetemi tanár fűzete, mely új nézőpontokat érvényesít, s oly szellemességgel véd és támad, hogy az elfogulatlan olvasó önkéntelenül is neki, illetőleg Benndorfnak ad igazat, tudós ellenfelével Furtwaenglerrel szemben.

A dobudzsai emlékesoportnak legterjedelmesebb részei a határsánczolatok, melyek a Duna nagy éjszaki hajlásától — a durostorumi (Silstria) legio castrumtól éjszakeletre — egész a Fekete tengerig húzódnak, melyekre legelőször Moltke tábornagy, még mint vezérkari százados hívta föl a szakemberek

¹ C. Cichorius: Die römischen Denkmäler in der Dobrudzsa. — Berlin. Weidmann.

figyelmét, melyeket gondosan átkutattak C. Schuchardt és Tocilescu. Nyomozásaik szerint három, más-más időből származó sánczolat különböztethető meg. Legkisebb a legelső; homlokzata délre fordul; barbárok hányták föl, Róma hódításait megelőzőleg a Dobrudzsa védelmére; a második 315--17 közt keletkezett Constantinus idejében, a császár góth győzelmei után; legnagyobb a harmadik, szintén római eredetű, nyomait biztosan követhetjük még most is; sánczai magasak, előttük mély árok, közönkint pedig a *limes Germanicus*ra emlékeztető *castellumok*. Rendeltetésük az aldunai határ biztosítása volt, s kétségtelenül akkor keletkezett az egész védővonal, mikor Dobrudzsában még nem állomásoztak legiók.

Az építészeti emlékek a vallumoktól körülbelül 25 km.-re délre Adamklissi falu mellett emelkedtek. E kis község helyén terült valamikor a *municipium Tropaeum* (C. I. L. III. 12461—7484), vagy *civitas Trophaeensis* (u. o. 13734), melynek lakosai *Traianenses Trophaeenses* névvel jelzik illetőségüket 115/116-ban (u. o. 12470 és 14433). Tehát Marcus Ulpius Traianus alapította a várost, melynek gondosan, szilárdan épült körfalai, tornyai kapui, templomai, oszlopos csarnokai, házai jó időkről és jó módról tanuskodnak.

E romoktól néhány száz méternyire találjuk a többi emlék maradványát: a hatalmas méretű tropaeumot, a nagy oltár alapjait, s az eddig teljesen figyelmen kívül hagyott kerek építmény substructióját.

A tropaeum szilárd, magas, köralakú építmény, melynek oromzatát s oldalait reliefek díszítik. Ezek részben barbár foglyokat ábrázolnak, részben a barbárok s rómaiak közt lezajlott csatajeleneteket. Tetején állott a nagyméretű, sajátképi tropaeum, ennek alján pedig a következő fölírat: Marti Ultori | Imp(erator) Caesar Divi | Nervae f(ilius) Nerva | Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) | Dac(icus) pont(ifex) max(imus) | trib(unicia) potest(ate) XIII, imp(erator) VI, co(n)s(ul) V, p(ater) p(atriciae).

Az imperatornak e nagyméretű fölírata a dák háborúk befejezte után 108 december 10-ike és 109 december 10-ike közt kelt és kétségtelenné teszi, hogy a tropaeum a dákokon vett győzelmek — Mars Ultornak szentelt emléke. A fölírat

alapján Traianusnak tulajdoníthatnók a tropaeumot, de fönmaradt reliefjei ellentmondanak e föltevésnek; a képcsoportokon ábrázolt barbárok nem azonosíthatók a columnáéival, a katonaság egyenruhája egészen más, mint a 101—102. és 105—106-iki hadseregé; műértékük meg se közelíti Traianus oszlopának domborképeit. Ez ellentétségek elsimítása, kiegyeztetése sok fejtörést okozott a szakembereknek. Cichorius, a C. I. L. III. 13734-ik sz. fölírata alapján, úgy véli, hogy Traianus reliefjeit elpusztították az emléket és várost földült góthok; a fönmaradt domborképek tehát Constantinus idejéből származnak; ő építette újra „*a fundamentis*“ a municipium Tropaeumot, s pótol-tatta a régi reliefeket saját hadjáratából vett episodok képeivel. Furtwaengler elveti e föltevést: Augustus korába helyezi az emlék építését, s M. Licinius Crassus Kr. e. 28-ik évi dobrudzsai hadjáratával hozza kapcsolatba. Véleménye szerint Traianus táblájának semmi köze sincs az emlékhöz; a fölíratot vagy hízegők tétették az emlékre, vagy a császár hiúsága. Furtwaengler hypothesisé szinte általános ellentmondást keltett; a kiváló tudós erre a müncheni Akadémia közleményeiben (1897, 247. kv. I. Adamklissi) védekezett, majd fölkereste a romokat, hogy a helyszínen szerezzen új érveket. Sikertelenül járt; kénytelen volt meggyőződni róla, hogy Traianus táblája csakugyan elválaszthatatlan alkotó része az emlékhöz, s meglehetősen gyöngö fogással igyekezett megdönteni bizonyító erejét, — állítván, hogy Crassus üresen feledte a hatalmas kőlapot, s így maradt az Dacia meghódításáig, mikor az imperator rávésette a fönnebb idézett ajánlást. Állításának igazolására, a tábla fölírata alatt, későbbi kezektől származó töredékek közül az első sor három betűjét ITV — (rest)itu(it)... „helyreállította“ szóra egészítette ki. (Münch. Akad. Abhandlungen I-ső oszt. XII. III. rész, 455 kv. I.)

Furtwaengler szerint Crassus legionariusai 28-ban hat hónap alatt építették a tropaeumot. Állításának tarthatatlanságát nem épen nagy föladat kimutatni, ha áttekintjük a hadjáratra vonatkozó adatokat, főként Dio 51-ik könyvének 23—27-ik fejezetét. Crassus Kr. e. 30-ban volt consul, diadalmenetét pedig 27 július 4-én tartván meg, háborúit a közbeeső években küz-

dötte végig, vagyis 29-ben és 28-ban (Király Pál: Dacia I. k. 51. kv. 1.), két szakaszban, mert Dio (25, 2) szerint kétségtelen, hogy Crassus a 29-ik és 28-ik év közé esett zord időszakot téli szálláson töltötte. Voltaképen két hadjárattal van tehát dolgunk, melyek közül az első a Balkán nyugati oldalán, a Dobrudzsától ugyancsak távol zajlott le; a tropaeum tehát ezzel nem hozható kapcsolatba. E miatt szorítkozik Furtwaengler csak a 28-ik évre, melyet a 29-ben visszavert bastarnoknak egész a dentheletekig terjedt berohanása idézett elő. Ez a betörés nem is történhetett előbb, mert a barbároknak át kellett kelniök a Dunán, át a Balkán szorosain, — ezt pedig csak 28 tavaszán ismételhették meg, mikor újólag ellenük vonult Crassus, s oly esapást mért reájuk, hogy a legnagyobb sietséggel, majdnem futva kellett visszafordulniök. Ezután ama thrák törzsekre rontott a legatus, melyek útját akarták vágni 29-iki visszavonulása alkalmával; nagynehezen tudott boldogulni; s nyár lehetett már, mikor valamelyik, a rómaiakkal szövetséges géta fejedelem segítségére átkel a Balkánon, és véres harcokat vív annak törzsrokonai ellen éjszakkéleti Bulgáriában, vagy Furtwaengler szerint a Dobrudzsában, bárha a Sofiától Dobrudzsáig tartó út legalább harmincz nappal késleltette volna a harcok kezdetét; így még kevesebb ideje lehetett a seregnek építkezésekre. Eme harcokkal eltelhetett az egész nyár, különösen ha megvívott Crassus mindama népekkel, melyeket Furtwaengler felsorol. Ez esetben csak ősszel foghatott építéshez, így meg télig nincs hat hónap, ennyit pedig föltétlenül szükségesnek tart Furtwaengler, még akkor is, ha az egész sereget foglalkoztatta is a vezér. De seregének igen csekély részét nélkülözhetette a legatus, mert háta mögött ismét fölláztak Moesia (Dio 26, 6 és 27, 1) elégületlen törzsei, s leverésükkel eltelt 28 ősze egészen. Crassus tehát teljesen kifogyott az építkezésre szükséges időből.

És vajjon föltételezhetjük-e, hogy Crassus ellenséges területen épít diadalemléket, s elképzeltük-e, hogy tiszteletben tartják azt a megszágyenített, lealázott népek, mikor messze földön se látnak római pilumot, mikor a győzelmes hadvezér pillanatig se gondolva végleges foglalásra, visszavonúlt a nagy félsziget belsejébe.

Figyelembe kell vennünk azt a körülményt is, hogy Kr. e. 28-ban még nem ajánlottak Mars Ultornak diadalemlékeket. A megtorló hadisten tiszteletére Augustus Kr. e. 20-ban építette a Capitoliumon a legelső kicsi szentélyt a Crassus triumvirtól elvesztett, de visszaszerzett sasok elhelyezésére, és csak Kr. e. 2-ben rendelte el az általános tiszteletet, mikor aztán Jupiter helyét foglalja el. Crassus tehát nem ajánlhatta a tropaeumot Mars Ultornak, Traianusról pedig nem tételezhetünk föl akkora anachronismust, hogy olyan istenségnek ajánlja a tropaeumot — melyet akkor (t. i. 28-ban) Ultor attributummal még nem tiszteltek.

De hibás a három betű „*restituít*“ szóra való kiegészítése is. Ez esetben a szó végső „T“-jének a következő sor legelejére kellett volna kerülnie, ilyen, a latin szavak elválasztásának szabályával homlokegyenest ellenkező baklövést, nem tételezhetünk föl az imperator rendeletére készült fölíraton, melynek szövegét talán maga állapította meg, vagy legalább átnézte.

Nem fogadhatjuk el Furtwaengler ama föltevését sem, hogy Crassus nem vésette be, bármi oknál fogva, a már elhelyezett táblába a nevét, mert nem tételezhetünk föl e dölyfös emberről, ki talán önhatalmúlag használta az imperator címet, — ennyi szerénységet, az pedig meg épen hihetetlen, hogy Augustus tiltotta volna el a dedicatio bevésését, hiszen engedélyezte a diadalmenetet. Traianusról se képzelhetünk el oly kicsinyes hiúságot, hogy saját dedicatiójával látván el az emléket, idegen tollakkal ékeskedjék.

Azt tehát kétségtelennek tekinthetjük, hogy a tropaeumot Traianus emeltette, talán Apollodoros tervei szerint. Hypothesise bizonyítására a következőket írja szerzőnk.

A kormeghatározáshoz a kulesot, a tropaeum közelében emelkedő nagy oltár adja meg. A hatalmas, négyszögű, 12—12 m.-nyi hosszoldalakkal büszkélkedő tömör építmény, hat lépcső magas alapról emelkedett föl, kétségtelenül arányos, talán öt méter magasságig. Oldalai tele voltak fölíratokkal, melyek közül négy nagy lap, illetőleg tönk épen maradt, míg a többiekből csak töredékek kerültek elő. A négy tábla részint a keleti oldalról, az emlék homlokzatáról származik, részint pedig éjszak-

ról, s így föltételezhető, hogy inscriptiók borították a déli, mint nyugati oldalakat is.

A fölíratokat (C. J. L. III. 14214.) Mommsen magyarázta.

A homlokzatnak óriás betűkkel vésett inscriptiója a dedicaló császár nevét és ezímeit tartalmazta. Ezekből, csak a tribunicia potestast jelző néhány, 27 cm. magasságú betű (tri) B · POT · maradt fönn; a császár neve tehát még nagyobbakkal pompázott, s az egész, valószínűleg három sor volt. Az alább következő 22 és 20 cm.-nyi betűkkel vésett, az emlék rendeltetésére vonatkozott, s Mommsen szerint következőleg hangzott: [in . . .] memoriam fortis [simorum virorum, qui . . .] pro re p[ublica] morte occu[buerunt]; a következő 6—7 cm. magas, az egész homlokzaton végig nyúlt sor valamely magas rangú katona tisztről emlékezett meg; alább pedig 5—5.5 cm.-nyi betűkkel, hasábosan vésték be a tömérdék elesett nevét. Neveiket csapatjaik szerint csoportosították, s miként Mommsen származásuk adataiból bebizonyította, praetorianusok voltak mindnyájan. Aztán legionariusok következnek; tartományi polgárok mindannyian; az éjszaki oldalra a segédesapatok halottjainak a névsora került cohorsaik rendjében, de ezek közül csak a COH · II BAT(avorum) olvasható biztosan.

Az oltár rendeltetése tehát világos. Az elesettek emlékeztének szánták, úgy, miként tette Traianus első hadjáratának (101—102) első évében, mikor a tapaei (Karánsebes?) véres ütközetben hősi halált haltak árnyainak emelt oltárt, s elrendelte, hogy áldozatot mutassanak be azon esztendőről esztendőre.

Az szintén kétségtelen, hogy a római császárság idejében nagy, tömérdék veszteséggel járt háborúnak kellett lezajlania Dobrudzsában, a dákok, vagy a dél-oroszországi barbárok ellen. A harcokban részt vett a gárda is, melyet csak igazi veszedelem idején szoktak mozgósítani. Nem valószínű tehát, hogy kóbor népekkel kellett szembeszállaniok a rómaiaknak; ezek ellen aligha viszik tűzbe seregeik színét-javát. A háború ilyformán csak az aránylag rendezett viszonyok közt élő dákok ellen irányulhatott.

Ha beválik e föltevés, úgy a küzdelmeknek, miként Mommsen meggyőzőleg kimutatta, Vespasianus s utódjai idejében kel-

lett történniök; erre útal az elesettek sorában többszörösen előforduló Flavius név; később meg nem is történhetett, mert Marcus Ulpius Traianus 105—106-ban, második hadjáratában leigázta egész Daciát. Megerősíti e hypothesiszt az emlék rendeltetését jelző fölírat alá vésett sor is, melyből csak a következő töredék maradt fönn: [e] OL POMP · DOMICIL · NEAPOL · ITALIAE PRA . . . E szerint az ismeretlen nevű tiszt Pompei-ből származott, odaváló illetőségű volt. Pompei azonban 79-ben Kr. u. elpusztúlván, polgárait — ideiglenesen — más coloniákba osztották be; így jutott az elesett praefectus Neapclisba, de csak domiciliumot s nem domust említ, mert a római kormány, úgy látszik, nem mondott le még a tervről, hogy felépítteti a Vesuv-nak áldozatul esett coloniát. De a folyton pénzzavarokkal küzdő Domitianus nem tudta végrehajtani a tervet; Nerva uralkodása meg igen rövid volt hozzá, Traianus idejében pedig a menekültek lassankint elhelyezkedtek domiciliumaikban s teljesen fölöslegessé vált Pompei reconstitúója. Ezután domiciliumuk lett a domusuk, mert e nélkül nem képzelhető el teljes jogú római polgár. Ha helyes a magyarázat, úgy a háború Herculánium és Pompei 79-iki pusztulása után történt. Tehát csak Domitianusnak 85—87. közt vívott harcaira gondolhatunk.

A fönmaradt 70 név mindössze elenyésző töredéke az oltár oldalait borított tömérdek névnek. Ezeket csak olyan betűkkel vésték, kétségtelenül, mint a fönmaradtakat; ez alapon, ha eltaláljuk a reconstitúált építmény méreteit, kiszámíthatjuk a rómaiak veszteségeit. Szélességét, hosszúságát (t. i. az oltárét) pontosan ismerjük: 12·16 m. minden oldala, míg a fölíratos oldalak terjedelme attól függ, hogy hány réteg márványtönköt képzelünk egymás fölé. A két fönmaradt tönk magassága 1·62 m., a homlokzatra azonban, melyen a császár dedicatiója pompázott, az imperator fölírata részére még egy tönköt kell elhelyezni, s alája ismét egyet, különben az egyenként 16 nevet tartalmazó colum-nák megrontották volna az összhangot. És mert nincs okunk a tönköket különböző méretűeknek vélnünk, az oltár Cichorius szerint közel öt méter magas volt (4·86 m.), míg Tocileso hat méter magasra reconstitúálja, beleszámítva az oltár legfelső részén végignyúlt koszorút is, melyből megmentett egy részle-

tet a szerencsés véletlen. E szerint az emlék egy-egy oldal-lapja majdnem 60 m.² (59·0976 m.²), az egész pedig majdnem 240 m.² (236·3904 m.²). E méretekből leütendők mind a négy oldalon a koszorú, melynek 64 cm. az átmérője, tehát oldalanként 7·7824 m.², összesen pedig 31·1296 m.² területet foglal el; leütendő a homlokzatnak óriás méretű fölírata, a császári dedicatio, mely 27 m.² terjedelmű, elfoglalja tehát felét a frontnak, vagyis az elesettek neveinek bevésésére még mindig közel 200 m.² marad. Az egyes columnák szélessége 90 cm.; az egy-egy nevet tartalmazó sorok magassága 5·5 cm.; a homlokzaton tehát 50, a másik három oldalon 90 sor fér el columnánként, vagyis 48 hasábon összesen 3840; ebből ha 40-et leütünk a csapatok neveire, úgy 3800 volt az elesettek száma.

Óriás veszteség, ha tudjuk, hogy a római támadó seregek ritkán haladták meg a 30—40 ezret. De a halottakán kívül rengeteg sebesültnek is kellett lennie. Macedoniai Nagy Sándor csatáiban egy-egy halottra 6—7 sebesült jutott; a római sereg veszteségét tehát, ha elfogadjuk az arányt, a halottakán kívül még 23—26·000 harczképtelenre kell tennünk, az az nem kockáztatunk nagyot, ha mondjuk, hogy elpusztult a tábor legnagyobb része. Ily veszteségek pedig rég nem érték a sasokat. Varus csatája óta egyetlen ehez mérhető catastrophát se említenek a classicusok. Már e miatt se kereshetjük az ütközetet Traianus dák háborúinak a csatái közt.

A katonatiszt, kinek nevét a császári dedicatiót követő sor tartalmazta, csak összetett bizonyítékok alapján lehet megállapítanunk. A fölírat-töredék végső betűiből: PRA constatálhatjuk teljes biztossággal rangját: praefectus volt. A római táborban jelentékeny szerep jutott a legiók praefectus castrorum-ainak, de ezek csak a tábor parancsnokai, s az ütközetekben ritkán vevén részt, ritkán érte őket halálos veszedelem; tábori praefectus tehát alig volt az elesett. Az auxiliarius cohorsok és ala-k parancsnokai szintén praefectusok, de cohors vagy ala parancsnoknak se gondolhatjuk, mert ez esetben, ha ennyire kitüntetik, ő lett volna, talán nem az egyedüli, azonban a legmagasabb rangú elesett katonatiszt. 3800 halott közt pedig alighanem több tisztet ért catastropha. 1848/49-iki szabadsághar-

ezekben átlag 180 elesett honvéd közlegényre s altisztre jutott egy-egy tiszt. Emez arányt, ha a rómaiakra alkalmazzuk, felére kell reducálnunk, sokkal kevesebb lévén a tisztjük, — de még így is legalább száznak kellett elesnie. Így a praefectus a segédsapatok parancsnokai közé se tartozhatott.

Az elesettben tehát a császárság legmagasabb rangú katonáját kell keresnünk: a praefectus praetoriot, kit méltán megilletett a kitüntetés, hogy legelsőül említették a neve, annál inkább, mert a római hadvezetést a császárság két első évszázadában csak háromszor érte ily veszteség. Domitianus praefectus praetorioja, Cornelius Fuscus, a dák háborúban esett el; a másik kettő: Macrinus Vindex és Furius Victorinus a markoman háborúban. Ezeknek a catastrophája azonban már a második évszázad második felében történt, s a dák harezttértől nagyon is messze fekvő területen. Reájuk tehát nem vonatkozhatik a fölirat, még kevésbé Claudius Livianusra, ki Traianus idejében szolgált ilyen minőségben már az imperator dák háborúiban, mert túlélte császári urát.

Az elesett praefectus így alig lehetett más, mint Cornelius Fuscus.

Domitianus dák háborúiról azonban oly kevés adat maradt fenn, hogy Cornelius Fuscus veszedelmét alig rekonstruálhatjuk. (Király P. Dacia I. k. 71 kv. l.) Jordanes szerint (Get. 13., 77. és 78.) átkelt a Dunán, berontott Daciaába, de hogy hol kelt át az alsó Dunának Nándorfehérvártól a torkolatig nyúló hosszú vonalán, nem is sejthetjük. E szerint az ellenség területén semmisítették meg seregét egyetlen csatában, míg a Tacitus nyomán írt Orosius passusából (VII, 10, 4.) legalább két ütközetre kell következtetnünk, melyek közül az utolsóban elesett Cornelius Fuscus, a romaiak pedig oly rettentő veszteségeket szenvedtek, hogy a nagy történész jobb szerette volna elhallgatni, mint leírni az óriás számot. Ekkor került ellenség kezére a sas is, melyet Traianus szerzett vissza első háborújában.

Már Orosius nyomán is sejthetjük, hogy római területen történt a vész; Martialis következő epigrammja (89 vagy 90-ben kelt) (VI, 76.) pedig kétségtelenné teszi:

Ille sacri lateris custos Martisque togati,
Credita cui summi castra fuere ducis,

Hic situs est Fuscus. Licet hoc, Fortuna, fateri,
 Non timet hostiles iam lapis iste minas.
 Grande iugum domita Dacus cervice recepit
 Et famulum victrix possidet umbra nemus.

E költeményből, egészen helyesen, kezdettől fogva azt olvasták ki, hogy Fuscusnak a csatatéren emeltek emléket már 90 előtt, a Duna jobb partján, római területen. A balparton nem is tehettek volna, mert Rómának itt, Domitianus idejében egyetlen talpalatnyi földje se volt.

Ezekből tehát azt következtethetjük, hogy Fuscus daciai veresége után visszatért a Duna jobb partjára s itt érte őt a sors haragja. Eleste után sietett Domitianus Moesiába és a tartományban való tartózkodása idején emeltette a hős gárdaparancsnoknak és bajtársainak, árnyaik kiengesztelésére az óriás oltárt.

Ha összevetjük a classicusok adatait az oltár adataival, úgy a következőket állapíthatjuk meg:

1. Cornelius Fuscus praefectus praetorio Domitianus idejében a dákok ellen vívott háborúban esett el.

Az oltár fölíratán említett katonatiszt, miként sejthető, szintén praefectus praetorio volt s a dákokkal vívott ütközetben érte catastropha 79 után.

2. Cornelius Fuscust vesztett csatában érte a végső veszedelem; praetorianusok, legionariusok és auxiliiumokból álló seregének elpusztult nagy része, egyik sasa pedig ellenség kezére került.

Az oltáron említett praefectus is ütközetben esett el, melyben a most említett csapatoknak oly tömérdek katonája hullott el, hogy szerencsétlen csatájukat a Varus óta vesztettek közt legnagyobbak kell tartanunk.

3. A gárdaparancsnok a Duna közelében, római területen küzködött ellenségeivel.

Az ütközet emlékére oltárt emeltek, alig 20 km.-re a Dunától, Adamklissi az egykori municipium Tropaeum mellett.

4. Cornilius Fuscusnak, kétségtelenül Domitianus dedicált síremléket a harcztéren.

Az oltáron említett praefectusnak és elesett bajtársainak császár emeltetett síremléket a harcztéren; ez az imperator pedig

a hadjárat — bár hiányos — chronológiája szerint alig lehetett más, mint Domitianus.

A classicusok s régészeti emlékek adatai tehát teljesen összevágtnak, — össze pontról-pontra, nincsen egyetlen eltérés, ellenmondás se köztük, s e miatt nem tételezhetjük föl, hogy egymásután két gárda praefectus és két római hadsereg pusztuljon el a dákok ellen egymásután vívott két háborúban. Egy és ugyanazon hadjárat szomorú episodjával van tehát dolgunk; föltétlenül biztosnak tarthatjuk, hogy az oltár csakugyan Cornelius Fuscus és bajtársai emlékének szenteltetett, s ekkor egyben megállapíthatjuk azt is, hogy a nagy esatát római területen, Alsó-Moesiában vívták.

Megerősítik — úgylátszik — e föltevést egyéb adatok is. Az oltár töredékes fölrata szerint Cornelius Fuscus Pompei polgára volt, tehát coloniaai, s Tacitus fönttartotta róla (hist. II. 86), hogy mint „dux coloniae suae“ Galbához esatlakozott a három császár véres esztendejében; hozzájárul ehez bizonyítékul még az a föliratilag megerősíthető tény, hogy a Corneliusok Pompei legtekintélyesebb családjai közé tartoztak a császárság első évszázában: C. Cornelius Macer 57/58-ban duumvir (C. J. L. X. p. 91); quatuorvirek ugyanott: A. Cornelius A. f. és Cn. Cornelius Cn. f. (C. J. L. X. 800); végül C. Cornelius Rufus (u. o. 864), kinek megtalálták pompás mellszobrát, nagy jóllétről tanuskodó házában. (Overbeck. Pompei 538; Mau. Pompei 349.)

Ha az oltár csakugyan Fuscus catastrophájára vonatkozik, úgy valószínű, hogy ezt is az elesettek közös sírjára állították, mint egykor Germanicus tette (Tac. ann. I. 62; Svet. Cat. 3.) midőn közös tumulust hányatott a Varus-csata áldozatainak földi részei fölé; — ezt a példát követte Traianus is Tapaenál.

Még az lehet kérdés tárgya, hogy melyik római császár emeltette az oltárt és Fuscus síremlékét: Domitianus-e vagy Traianus, ki hozzájuk csatolta harmadikul a tropaeumot? Traianust alig tarthatjuk ily bőkezűnek; uralma egészen más jellegű, új, Domitianus imperiumával homlokegyenest ellenkező irányzatokat követ; nem igen méltányolta tehát Fuscust se, — s így nem valószínű, hogy húsz esztendő múlva 109-ben gondoljon, a különben vitéz katona megdicsőítésére, a mikor talán

Róma erősen fejlett bureaucrátiája se tudta volna már összeállítani kellő pontossággal, származásukkal egyetemben az esetek névsorát.

Fontos bizonyítéka az emlékek különböző időből való származásának az is, hogy különböző anyagból emeltettek; ezt észrevette már Furtwaengler is, és saját hypothesisé javára iparkodik kiaknázni a tényt, bár Benndorf meggyőzőleg bebizonyította, hogy az oltár és tropaeum anyaga egy és ugyanazon bányából származik, de különböző mélységből. Az oltárnak kagylós mészköve a felső, tizenöt méter vastag réteg, melyet lefelé, ötméternyi lész lerakodás választ el a tropaeum „márványhoz hasonlító kőzetétől“. Az tehát kétségtelen, hogy a diadalemlék anyagát csak azután használhatták föl, mikor elfogyasztották már a felső kagylós mészkövet s eltakarították útjokból a lőszet. Az oltár tehát idősebb, mint a tropaeum; azt tehát Domitianus, ezt pedig Traianus építtette. E szerint a homlokzat legalább háromsoros fölíratát következően kell kiegészítenünk:

Imperator Caesar Divi Vespasiani Filius, Domitianus Augustus, Germanicus, Pontifex Maximus Tribunicia Potestate. IX. Imp. XV. Censor Perpetuus Consul XIII. Pater Patriae.

De Martialis epigrammja aligha vonatkozik tömegsírra; így bátran föltételezhetjük, hogy Cornelius Fuscusnak külön emléket szentelt Domitianus.

A tropaeumtól alig száz méternyi távolságban csakugyan fennmaradt valamely kerek építménynek, három, concentricus körre oszló, hatalmas substructiója. A külsőt terméskő tönkökből építették; átmérője 10·3 m.; két, márványlapokkal bélelt kapuja, vagy jobban ajtaja, 70 cm. széles folyosóra nyílik; e folyosó a második kört fogja be. Központja az egész épületnek, a másodiktól 5 m. távolságban, márványtönkökből épült harmadik kör, melynek belsejében nagy mennyiségű, elszenesedett marhacsontot találtak. E hatalmas substructión egykor, kétségtelenül nagyméretű építmény nyugodott . . . Cornelius Fuscus sírboltja. Köralakja nem lehet föltűnő, — hiszen általánosán használták, s analogiákul csak a legismertebbeket említtem: ilyenek az Angyalvár, a moles Hadriani; Caecilia Metella

sírja, a casale rotondo stb. Az építménynek síremlék volta mellett bizonyítanak a belsejében talált áldozati csontok, melyek egyben azt is bizonyítják, hogy az emlék heroon is, melynél ünnepi, katonai fölvonulásokkal kapcsolatos, vallásos szertartásokat végeztek, véres áldozatokat mutattak be az istenek s az elesettek árnyainak tiszteletére, mint egykor Drusus cenotaphiumánál Germaniában, vagy Traianus tapaei oltáránál. Csak is így válnak teljesen érthetőkké Martialis epigrammjának következő szavai: „famulum . . . possidet umbra nemus.“

Ha az ismertetett substructio csakugyan Fuscus síremlékének alapja volt, úgy valószínűleg egy időben, együtt épült az oltárral, mert anyagjuk teljesen azonos, azonos az Adamklissi körül terülő római város régibb részeinek építő köveivel is, míg Traianus tropaeumának márványa mélyebb rétegekben fekvő, későbbben bányásztatott, s így későbbi eredetű az egész diadalemlék is. — És Traianus azzal, hogy épen ott építtette azt, hol egykor Róma oly nagy veszteségeket szenvedett, csak az ismert analógiákat vette például most is, Tapae-nál is; — az orangei diadalkapu, ha beválik Bertram föltevése — melyet Mariusnak a cimbereken és teutonokon vett győzelmei után építettek, szintén a rómaiak vesztett csatájának a színhelyén — Arausioban (Orange) emelkedik; Germanicus a cheruskok legyőzése után, szintén Varus catastrophiájának a területén állította föl tropaeumát „Marti Ultori et Augusto“ ajánlással.

De akad még egyéb kapcsolat is az emlék localis elhelyezése és Mars Ultor-nak való ajánlása közt. Augustus óta az ellenségtől visszaszerzett sasokat mindig a megtorló had-isten templomában helyezték el, s maga Augustus volt a legelső, ki a Carrhae-nál elveszett, de visszakért sasokat a Mars tiszteletére épült aediculába vitette. Adamklissinél is odaveszett a sas és Traianus most épen ott, hol egykor kiragadták a barbárok a legionariusok holttesteik közt az aquilifer kezéből, emeltette tropaeumát a megtorló istennek, hogy megboszúlta, helyreütötte a római fegyvereken esett csorbát. S építő mestere, Apollodoros, talán épen Augustus aediculájának a mintájára építtette a tropaeudiumot 109-ben, Daciának végleges pacificálása után.

Most talán megkoczkáztatható a nagy római sánczok keletkezésének idejére vonatkozó föltevés is. Domitianus hatalmas limest hányatott Germániában, s miként Schuchardt kimutatta, a dobudzsai berendezése teljesen összevág a germaniaival; valószínű tehát, hogy tőle származik az Al-Duna melléki is, tőle, kinek az oltárt s Cornelius Fuscus sírját kell tulajdonítanunk. És ha megállhat e hypothesis, úgy eddig nem igen méltányolt, vagy föl nem ismert jelentőséget kapnak Martialis szavai: „non timet hostiles iam lapis iste minas . . .“ a helyet tehát, a hol Fuscus emléke áll, nem fenyegeti többé veszedelem, és az emlék csakugyan alig néhány km. távolságra emelkedett a vallumtól, oly ponton, melyet azelőtt minden fönnakadás nélkül érthettek el a barbárok, míg most, Domitianus moesiái tartózkodása óta, megközelíthetetlen.

A fönnebbiek nyomán tehát megállapíthatjuk az emlékek s velük összefüggő események időrendjét.

Kr. u. 87/89-ben Cornelius Fuscus praefectus praetorio seregével s a melléje rendelt praetorianusokkal átkelt a Dunán; a dák király Oláhország területén megveri.

Visszavonúl a Duna jobb partjára, de a dákok követik és megverik, elejtik, seregét megsemmisítik, egy sasát elveszik a Dobrudzsában, a mai Adamklissi falu mellett.

87/89-ben Domitianus Moesiában időzik s a csatatéren megépítteti az oltárt és síremléket.

Fölhányatja a Dunától a tengerig nyúló limest, mely most második a három közt.

89—90 közt írta Martialis fönnebb idézett epigrammját.

101—102 és 105—106-ban Traianus meghódítja Daciát, visszaszerzi az elveszett sast és valószínűleg Mars Ultor római templomában helyezi el.

107—109 közt építi tropoeumát s megalapítja a municipium Tropaeumot.

A harmadik évszáz végével elpusztítják a góthok a várost, mint emlékeket.

315—317 közt restaurálja Constantinus a várost, a tropaeumot s fölhányatja a harmadik és utolsó limest.

A szerető leírása a román népdalban.

(Második és befejező közlemény.)

A román szerelmes nem csókol kedvesének *kezet* (mână). Csak a papnak, meg a szülőknek szokás kezét csókolni. Nem is adnak semmit a kéz alakjára, finomságára. A leány a kezét nem ápolja, mert a finom kéz bőr a munkátlanságát árúlná el, ő pedig dolgos hírben szeretne élni. A legény szereti a munkás kezét; szereti a szegény leányt, mert a maga kezével öltözködik föl (l. 436, 438); a gazdag leány erre nem ér rá, kezével a pénzét olvasgatja (l. 438). A menyecskét hiába hivatja ki a szerető, nem mehet ki, mert kenyeret dagaszt, tésztásak a kezei és a háta mögött áll a pipogya férj (l. 411). A távollevő kedves felől töprengve a leány kíváncsi tudni, hogy lefekvésekor melyik kezét teszi a feje alá, mert ha a bal kezére fekszik le, a szeretőjéről fog gondolkodni, ha a jobbikra, úgy sohajtani és sírni fog utána (l. 130). A bánatos dalokban gyakran fordul elő, hogy a leány egyik kezével varr, dolgozik, a másikkal hulló könyeit törölgeti (l. 171). A szerencsétlen ifjú gyakran vádolja az anyát, hogy szerencsétlensége, bánata onnan van, mert napfelé, holdfelé, csillagokfelé emelt kezekkel átkozta meg (l. 184); vagy a mikor a bölcsőben rengette, kezeivel dolgozott, de szájjával megátkozta, hogy ne legyen étele sírás nélkül s hogy kézről-kézre járjon, mint a rossz állat (l. 125). Ha a legény nem a kedveséhez, hanem más leányhoz menne el kérőbe, kívánja, hogy törje le mind a két kezét (l. 266). Az összekulcsolt kéz (mânele încleștate) a kétségbeesés kifejezője (l. 318); idegen kéz alatt lenni (sub m. străinului) a legkeservesebb állapotok egyike, a tövis árnyékában ülni (l. 132); sós vagy vajas kézzel ültetni virágot, hiábavaló munka, nem fogamzik meg, a szere-

lemben ráunást, válást jelent (l. 154); a szerencsétlenül férjhezment leány a saját kezével akar véget vetni az életének, hadd menjen el a híre s tanuljanak az anyák, mint kell férjhezadni a leányaikat (l. 173). A vitéz legény nem pisztolylyal, nem karóval megy éjjel a nyereszkedő vállalatra (la caștig), hanem üres kézzel (l. 286). A kántorokat (diac) a táncszókbán sokat gúnyolják, hogy kezük a szent képeknél vagy a zsoltárkönyven áll, de szemük a leányoknál (l. 471); vagy hogy egyik kezükkel írnak, a másikkal a leányoknak intenek (l. 26). A szegény állapotban élő legényt a leány akként gúnyolja ki, hogy az udvarát összejárhatná csipőre tett kézzel, belé nem ütődnek sem az asztagokba, sem a gazdasági szerszámokba (l. 461). A *kézujjra* (deget) sínes jelzője a román szerelmesnek. Az ujját csak akkor veszi észre, ha gyűrűs (în degete cu inele l. 23, 242); a *körömmel* (unghie) pedig egyáltalában nem foglalkoznak a szerelmesek.

A *láb* (picior) sem igen lelkesíti a román szerelmezt. Egyetlen szépítő jelzőre akadtam a gyűjteményben (l. 241) „la picioare mititică“, a miből mégis azt a következtetést vonhatjuk, hogy a kiesiny láb tetszetősebb. A kurta láb a leánynál nagy hiba; a legény nem veheti el nőül, mert lábával a szövőszék lábítóját (tálpigă) el nem éri (l. 435). A szerelmes kedvesét lábainak járásáról, sőt a köntöse ránczáról is megismeri (l. 34). Máskülönb a láb a dalban csak akkor játszik szerepet, ha piros eszima van rajta, vagy ha meztelen, a jómódot vagy a szegénységet jelképezvén (l. 151, 426) ez által. A mezitlábos leányt gúnyolják, bár van legény, aki annak láttára kész hogy elpusztítsa magát (l. 150). A katona hiszi, hogy anyja megátkozta, hogy lábaival mérje a nap alatt levő területeket (l. 320); a legény, kedvese bájainak a láttára, a lábaiból inog (l. 381) és kéri is, engedje karjai közé, mert lábai nem bírják (l. 372), míg más oldalról a lábait tette tönkre (sajnálkozik is felettük), elmenvén messzeföldre a kedveséhez, hogy annak kebelén a bánatán enyhítsen (l. 132). A gúnydalban sajnálják a leányok lábait, hogy összejárják a határt kendőzésre alkalmas növényekért (l. 439). A leány arra figyelmezteti a csapodár szerelmezt: ám próbáljon másokkal is, de vigyázzon, mert ő még a lábát sem nyújtja ki, egy lépést sem tesz s három-négy derék

legény is fogja derekát átölelni (l. 248). A halott lábairól szokás a gyolcsot félredobni, hogy meggyőződjenek a halál beálltáról (l. 149). A nagy bajba került leány a tömlőcz ajtaja előtt arra kéri a fogházórt, engedje beszélni az övével, hogy megizenhesse az anyjának, ha még gyermeke születnék, fejét a lábaival törje össze, mert ha az övét összetörte volna, az isten a bűnét megbocsátotta volna.

A *fül* is (ureche) csak akkor érdekes, ha függő (cercei) csüng rajta; a függőt a legény megcsókolja azért, hogy a ki látja, az irigységtől megpukkadjon (l. 401). Különben semmi szép tulajdonságát nem ismeri föl a fülnek. Hanem a fülbe suttogni a szerelmesnek a fonóban vagy a tánczban, vele ily módon bizalmaskodni, mint az édes titkolódzás, az együttértés és az együttérzés jele, egyaránt boldogítja a szerelmeseket (l. 448). A leányok a fültövön viselik a virágot. „Virágot tehetsz, viselhetsz a fültövön“, jelenti, hogy valaki már túl van minden bajon, veszedelmen. Az öreg éneklí, ha még egyszer fiatal volna, füle tövén virágot viselne s estvénként a leányokhoz járna, szóval élné a világát (l. 397). A legény fülére húzva viseli a kalapot; az ördög fülüknél fogva viszi el a maga áldozatait (l. 472).

Az egész kötetben nem akadtam a női *vál* (umér) dicséretére; úgy látszik, hogy a román szerelmes arra nem fektet súlyt. A *nyak* (grumaz) már érdekesebb szereppel bír. Különösen ha gyöngyökkel van fölékesítve, alkalmas arra, hogy szerelemre gyúlaszsa a férfi szívet (l. 79); csak jaj annak, a ki a gyöngyös nyak és nem a szív jósága után indul a szeretőkeresésben (l. 242).

A *hát*-ról, hátgerinczről (spate) a következőket jegyezzük föl. A vágy a szerelmes hátát támadja meg és készti indulásra kedvese felé (l. 137); az otthon maradó a gonddal, az aggodalommal marad a hátán (l. 306); a katonának a hátgerince fáj a fegyverek hordozásától; a szíjak bevágásától vér serked a szegény hátából (l. 315). A leány arra kéri az anyját, hogy ne adja férjez az idegenbe, hogy hátán a ruháival látogassa meg (l. 373); míg a kikapós menyecske utálja a lassú urát, mert míg fölveszi hátára a subáját, beestveledik (l. 174). A tánczszókban a rest leányt szokták ostorozni azzal, hogy 9 ingéből

három elszakadt, négy lyukas és kettő nem áll meg a hátán (l. 442). A férjét nem szerető menyecske elkergeti az urát a háta mögül, majd elvégzi a munkát helyette is (l. 463). A vén legénynek fáj, hogy azt mondják róla, hogy a bordák a hátán meggömbültek és ajkai elfonyadtak már (l. 169). A hűtlen menyecskét hátba szokás ütni (l. 398).

A *derek* (mijloc) a román szerelmezt sem hagyja érintetlenül. A legény, a mikor kedvesét lefesti, a derekát nádderéknak (mijloc de trestioară, l. 101), vékonyknak, karesúnak (la mijloc subțirică, l. 241) nevezi. Aratáskor a legény a derekát fájlalja, s csodálkozik a leányon, hogy a nap hevében aratva bírja a derekát (l. 37). A mindig búslakodó és panaszkodó katona derekát a patrontás teszi tönkre (l. 303). A *csipőre* (șold, șele) teszi a leány a kezét (l. 461); a kardot arra köti a betyár-féle legény (l. 413).

A *fej* (cap) alakja ritkán van magasztalva a román dalban; a legény hajadon fejét a leány (cu capul gol) urfifőhöz hasonlítja (l. 37); másképpen lépten-nyomon szerepet játszik. A kedves bájai, a szerelem hatalma, a fej vesztére szolgálnak, a fejébe kerülnek valakinek (l. 9., 13., 95., 97. 122); a kezére támasztott fővel szokás a kedvesre gondolni (l. 12); a kedves a szeretőjét a legnagyobb betegségből is kigyógyítja, csak vizes ronggyal köti be a fejét (l. 14), vagy csak a kezét teszi a fejére (l. 104); a legény szeretne mákvirágos kertben feküdni betegen, kedvesével a fejénél (l. 382). Szokás valamire úgy esküdni: „míg keresztet nem tesznek a fejemhez“ (l. 74); a főt lehajtani, lehorgasztani (pune capu la pământ) *szokás, ha a szerelmesnek bánata van, vagy mondani valója nem lévén, némán akar maradni vagy épen nem igazat kénytelen mondani (l. 67, 242). A míg az ifjú szerelmes nem volt, fejét bárhova tette le, gondtalanul aludt, most fejét az ágyfőre helyezi és szüntelen a szerelmesére gondol (l. 89). A fiatal leányt még nőni engedik, hogy a fejébe megjőjjön az esze (l. 99). A legény a leány fejét beköti, azaz feleségül veszi (l. 142); „n'am cap se te uit“ (nincs fejem, hogy elfelejtselek), nem tudlak elfelejteni (l. 164). A leánynak, ha férjhez megy, minden kimegy a fejéből (l. 177); „fejemen van szüntelen“ (mi tot pe cap), nem

tud a bánattól, az unalomtól megmenekedni (l. 180); a faluban éjjel bódorgó legénynek gyakran betörik a fejét (l. 181). Minden betegségnek van orvossága, csak annak nincs, ha olyannal él az ember, a kit ellenállhatatlanul utál, gyűlöl, egyedül a fenyődeszkából készült koporsó s a fejkő a sírnál (l. 212). A fejét kő alá tenni valakinek, jelenti: megölni valakit (să-i pue capul sub piatră, l. 246). A maga fejétől csinálni valamit, egyoldalúlag a maga esze szerint járni, soh'se jó a dal szerint, az isten megveri az illetőt, szóval porúl jár (l. 218). A ki a mások tetszése szerint tesz, a maga fejét veszejt el, teszi kockára (l. 223). A bűn, a hamis eskű, az átkozódás visszahull a fejére az illetőnek (l. 241, 316). A megsalt szerelmes átkozódásai közé tartozik: „Kínodban tépd hajadat a fejedről“ (l. 265). A ki akadályt gördít a szerelmesek elé, a fejét annak menykövel szeretnék megütni (l. 281). A leány a büszke ifjút azzal akarja észretéríteni: majd megöszül fejedem a haj és senkinek sem fogsz kelleni (l. 277). A katona töltött puskával a fejénél szokott nyugodni (l. 308); a féltékeny férj is (l. 413). A katonai szigor s illetőleg a csákó vért fakaszt a katona fejéből (l. 316); s ha haldoklik, feje alatt nincs párna (l. 320). A fejére ugrani: (sări în cap) megtámadni valakit (l. 437). Fején viseli a leány a rózsákat (la cap eu ruji l. 443); a bosszus leány a fejét a kemenezéhez veri (l. 448). A leányok nem járnak a koresmába, de ha fejük kontyhoz jut, nem lehet tőlük a koresmába beférni, mondja egy gúnyolódó táncszó (l. 454). A házas férj az ördög fejeről lenyúzza a bőrt, hogy az anyósának főkötőt, az apósának sapkát készítsen a fejére. A balladákban gyakran előfordúl: capul a reteza (l. 490, 494) levágni (lenyírni) a főt; a lua capu (l. 495): lefejezni, levenni, leütni a főt. A betyár vagy a balladai hős nem tágit ellenfele elől, a míg feje fönáll (l. 492, 493).

A *testet* (trup, trupșor) a népdalban hasonlítják a rozmaringhoz (l. 39), a rózsához (trup de trandafir l. 74), a virágokhoz (trup de floricele l. 364). Azt mondják róla, hogy csinos (cinaș l. 402), vékony (l. 30), karesú, mintha gyúrún volna áthúzva (l. 28). A diák teste tele van bűnnel (l. 75); a leány egész testében szenved az idegenségben (l. 278); a leány szeretője kedveért a testét az ördögnek, lelkét pedig a pokolnak

adta (l. 11); a katona egész testét eszi a bornyú (l. 303). A táncszókbán gúnyolják a rest leányokat, hogy ünnepnapokon nagyon fürgék, munkanapon pedig utoléri őket a test betegsége, a restség (l. 420). A szerelmes ifjút kedvese fekete szemének a látására egész testében hideg borzongás fogja el (l. 31).

A kedves *járása* (mërs) nem olyan, mint a többi halandóé: kényes (desmierdat l. 28), ringó (legănat l. 28), szerelemmel telt, kedves (drăgostos l. 159). A szerető ifjú egyedül a járásáról is ráismer a kedvesére (l. 96, 34). A legény járás közben átöleli a leány nyakát s úgy halad vele az úton tovább, a szerelmesek ilyenkor nagyon boldogok. Egy dalban a legény azt az óhaját fejezi ki: vajha kedvesével a honaalján halna meg (l. 382). A *hangja, beszéde* (graiu) vágyódó, fájdalmas (doios), a mi kiveszi a szép eszéből az embert (l. 29), *szerelmesen* esengő (drăgostos), milyen az erdélyi román leányoké egyáltalában (l. 28). A leány kedvesének (drăguț, bade, bădică, bădiță, badișor) a termetét, derék voltát szereti a fenyőfához (brad) hasonlítani, a mely büszkén emelkedik az égfelé s daczol a viharral (l. 39); vagy a cseresznyefához (căt un cireș), karóhoz (prăjină l. 429); zászlóhoz (ca ș'un steag l. 52), huszárhoz (ca ș'un husar l. 431). Elmondja nagynak (mare), fiatalnak (tinër), gyermeknek (copil, băiat); piros almának (măr roșu), szépnek (mândru), rózsafának (trandafir), vitéznek (voinic), jó léleknek (suflet bun), pávának, pávafiókának (puin de păun). Minden érdeklí a leányt, a mit kedvese csinál, hogy viseli a kalapját, a tollát, hogy szánt, hajtja az ökröket, bánata, öröme, ülése, állása, szemejárása, alvása, evése, hangja, beszéde . . . mindenre talál kényeztető jelzõt.

A legény a maga szeretõjét (mândră, draguță, lele) szintén elnevezi: fiatalnak, gyermeknek, drágának, erősnek, gyengének, ügyesnek, magasnak, vékonynak, kerekdednek (rotunjoară), virágnak, pávának, pávafiókának, keresztnek, napnak stb. stb. s nincs az a kényeztető szó, a mit fel ne használjon a szerető bájainak kifejezésére.

Különösen sokat bajlódnak a szerelmesek azokkal a tárgyakkal, öltönydarabokkal, a miket magukon szoktak viselni.

A román ruhaviselet férfinél, nőnél egyaránt festői szép, vidékenként változni szokott. Ruhaviselet (port) és nyelvjárás

(graiu) sok-sok kis szigetet alkotnak a románság között. Egy-egy ilyen elszigetelt területen lakók között az atyafiságos együttérzés, az összetartozóság nagyon ki van fejlődve. A területen kívül állók idegenek (streini). A szeretkezés, a házasság ritkán történik a körön kívül.

A leányt kedvesének a kalapja (clop, pălărie) és annak bokkrétája (peană) érdekli leginkább; ezekkel sokat foglalkozik. A nagy bokkrétát, a mi igen gyakran aprógyöngyökkel, pénzdarabokkal felékesített csinált virágból, néha toll vagy élő virág csomóból áll, a legény büszkesége szokott lenni. Minél derekabb a legény, ha hozzá még vagyonos is, mert a szép bokréta jómódot is jelent, annál nagyobb, annál szebb bokkrétát szokott viselni s a leány hiszi is, hogy annak a hajhullás ellen gyógyereje van (l. 88). A leány, mint említettük, szeretné, ha kedvese toll helyett az ő szemöldökét viselné kalapjában bokkrétának (l. 75); s annak távozásakor abbéli vágyát fejezi ki: vajha ő bokréta volna a kedves kalapján, hogy mindig vele lehessen s neki árnyékot tartson mindig (l. 33). A leány nem tekint arra, hogy a szeretőjének se üstje, se füstje, szóval szegény, vagyontalan, csak kalapbokkrétája legyen szép és büszkén viselje (l. 39). A szép fogalma gyakran a kalapbokkrétából indul ki, azt mondják: „frumoasă, mândră ca o peană“ (l. 139), ezzel ki van fejezve a nagyon szép fogalma. Van rózsa- (l. 75), pávatoll bokréta (l. 33.) A különböző bokkrétának különböző jelentősége van. A pávatoll a büszkeség, a rózsa a szerelem kifejezője; a besorozott katona fenyő bokkrétát visel; töményvirágból (tămăiță) kalapbokkrétát visel a tömlőcbe, bisziokból (busuioc) a veszedelembé menő; míg a nagy bánat kifejezője a (peană de viorele) viola bokréta (l. 301). A legény a kalapján szokott egyet facsarni, mikor érdeklődést akar jelezni valamely ismeretlen nő iránt (l. 72). A legszebb kalap kifejezője: „pălărie cu flori“, virágos kalap (l. 102). A leány az ördögöt a szeretője kalapjáért küldi, hogy az állandón nála maradjon (l. 410).

A leány a férfi fővegek között a kalapnak adja az elsőséget (l. 41); a bőrkuesma (căciulă) szerepe a dalban kevesebb. A leányok egy dalban panaszkodnak, hogy a falu derekabb legényeit katonának vitték, otthon maradt néhány törpe még,

a kik orrukra lehúzott kuesmáikkal szőgyent csinálnak a leányoknak (l. 298.) A sapka (sapcă), különösen ha fekete, szintén meg van énekelve (l. 44, 464). Mindez azonban a szerint megy, mely vidéken miféle fövegeket szoktak a legények viselni.

A *szij*, *deréköv* (curea, șerpar) szintén figyelem tárgya. A leány szerelmes tud lenni a legénybe, ha szegény is, csak gombokkal díszített deréköve legyen (l. 408). A gazdagságot a telt deréköv fejezi ki leginkább. „Ennek a leánynak a szépsége az apja derékszijába van“ jelenti, hogy gazdag leány (l. 441.) Legjelesebb a brassói szij (l. 306). Az *ing* szép, ha válvarrással (cămașă cu altiță) van díszítve s a leány büszke a szeretőjére, ha ilyen inget visel (l. 39). A katona új inggel, de a bánattól összemarczangolt szívvel indul el (l. 112), az elhagyott legény mosatlan (nеспălată) ingbe jár. Híres a brassói *harisnya* (cioareci brașovenesti) és szép, ha zsinóros (cioareci cu șinor; l. 23, 40, 404). A leány zsinóros harisnyájú ráolvasókat (ügyes legényeket) kér, hogy kigyógyítsák nagy bajából (l. 102.) Távozó zsinóros kedvese után szakad meg a leány szíve (l. 124). A legény lábheleje: *csizma* (eismă), *boeskor* (opinei), ez szegényebb állapotra mutat, azt a módos legények viselik (l. 437). A kecskebőrből készült csizma (cisme de capră) viselője a legjobb módot árulja el. A nagy csizmájú menyecskétől és leánytól a legény óvakodik (l. 432). Szép a román csizma (cisme românești), a mi se nem nagy, se nem szűk, magas szárakkal (l. 23); az új csizmát nagyra becsülik, csak ünnepnapok alkalmával húzzák fel. A piros csizma leányoknál (c. roșii), szintén ünnepi, vagy akkor húzzák fel, ha vásárba mennek, illetőleg az úton többnyire a hátukon czipelik és csak a város végén húzzák fel. Régebben sárga színű csizmát is viseltek, ma már mind a két szín kimenőben van a használatból. Általában fekete bőri csizmák a divatosak. A boeskort a dal nem dicsőíti. A katona bakan-csot (păpuși, boconci) visel (l. 313).

A többi öltönydarabok közül érdekes szerepe van a *czondrának* (țundră), a melynek színe vidékenkint változik. A tilosban legeltető legénynek a czondráját szokták zálogba elvinni (l. 370). A kedvesét a leány a czondrája színéről szólítja meg, így:

Mureșan, cu țundra sură! (l. 50). A *szokmányról* (suman)

alig egy pár helyen van említés téve. A rest leányt gúnyolják, hogy egy esztendő alatt nem tud egy szokmányra való posztót szőni (l. 457); a legény italért a szokmányát szokta zálogba hagyni (l. 386).

A leány sokat foglalkozik a legény ökrőrhajtó ostorával (sbiciu, biciu), a mi otthon szegen szokott függni (l. 462). Hoszszú, bőrből készült eszköz, selyem csattintóval; a férfi rendszeren ezzel szokott a feleségéből jóra való asszonyt csinálni (l. 173, 462, 422). A leány epedve néz ökrőrhajtó kedvese után, a ki ostorát félkézbe tartja (l. 27); s arra kéri szeretőjét, hogy a mikor előtte hajtja szekerét, tegyen ostorára selyem csapót (pleasnă de mătasă) és suhintson a hat ökre közé, ő a szobából hallani fogja és ha félhalott lesz is, akkor is kijő, ha csak ráteking, baja elmúlik (l. 82). Egy másik dalban a leány kakuk szeretne lenni, hogy a hegytetőről hallgassa meg, kedvese miként hajtja ökreit, csattintván az ostorával (l. 144). A katona óhajtáná, hogy kedvese lássa, miként van öltöztetve, mert ott, a hol legénykorában az ostora volt, most a panganét tokját hordozza (l. 317). A legény csengőkkel (clopote) selyembojtokkal, zsinórokkal ékesíti fel az ökreit (l. 68), a leány nagy gyönyörűségére.

A leány hajában, vagy füle tövében, mellén virágot (flori) szokott viselni, fején gyöngyös pártát (beartă, bertită) újjaiban gyűrűket (inel), fülében csüngőket (cercei) és mellén, a hajában gyöngyöket (măргеle). Mindezek emelik a leány szépségét és a legény előtt ingerlőbbé teszik. Azért a népdalban gyakran esik szó ezekről (l. 77, 371). A gyöngyös nyak olyan, mint a csillagos ég (l. 39.) A szerelmet a gyűrűs újjak és a gyöngyös nyak idézi elő (l. 79). De a leányoknak ezen csecsebecsék utáni vágya adja a legény szájába a kérdést: Ki vette gyöngyeidet és függőidet leány? Az, a ki szereti édes ajkaimat és szememért bolondul — felel vissza incselkedve a leány (l. 77.) A legény és a leány karcusága közötti különbséget szépen fejezi ki egy dal (l. 41): a legény mintha gyűrűn, a leány mintha gyöngyön volna keresztül huzva. Legény korában a leány a legénynek egy gyöngybe vitt enni valót, jól lakott belőle, sőt még maradt is; házas korában úgy él, mint egy császár, hogy soha sincs jóllakva (l. 394).

Keszkenőt (näframä) visel a román leány a fején, a kezében. Három irányban tesz neki szolgálatot. Lehúzza arczára, a mikor bánatos; törli vele a könnyeit; mikor csintalankodik, fillent, vagy szégyent tettét, a fél szemére húzza le s így félre fordul. Bánatában a könnyeit a leány nem sajnálja, mert a keszkenőjével letörölheti, de sajnálja az orcáját, hogy a bánat elhervasztja (l. 102, 119, 151). A bánat, a szomorúság rendes kifejezője a szemre és illetőleg az arcra mélyen lehúzott keszkenő, mintha arczát a világ elől a nő elakarná takarni. A távozó legény borral kínálja meg a leányt s kéri, hogy köszöntse fel. De a leány nagy bánatában lehúzza arczára keszkenőjét s nem tud egyebet mondani, minthogy térjen vissza szerencsésen s ne felejtse el (l. 141). Az arató leánynak ég a derekán levő keszkenője még pedig lánggal, a bánat miatt, hogy kedvese a múlt estve eltávozott (l. 124). A leány keszkenőt szokott ajándékozni a legénynek. Azt álmodá, hogy nála, a mi nagy baj, a keszkenőt kettő szakadva látta; a legény azt mondja erre: nem a keszkenőm, de a szíved van megszakadva, mert félsz, hogy elhagylak (l. 256). A leány szeretne tarka zsebkendő lenni a vár felett, a hol a szeretőjét egzerciroztatják (l. 312). A legény a leányt a keszkenőjéről ismeri, hogy az anyjához ütött (l. 249). Szép a bojtos keszkenő (l. 448.) A leány különben kendőt visel a fején, gyakran a derekán, a kezében, a hátán.

A *derékővnél* (cिंगătoare) fogva tartja a leányt a legény, mert az övvel bíró leányt úgy szereti, mint a mezőt a virágai-
val (l. 33). A leány szintén hevül a legényekért, a kik derekukon övvel járnak (l. 102.) A legény az öv kötése után ismeri meg a leány természetét (l. 249).

A *női inget* (ie) igen gyakran emlegeti a népdal. Szerelmet gerjesztő ruhadarab, a nő tetszetősebb, ha estve egy ingben és katrinczában a kapuban áll (l. 72). Bolondító a redős ing (l. 34, 378). A legény arra kérte a szeretőjét, hogy szénavirágból készítsen magának inget, hogy csak kizárólag neki tessenek, de ő szöszből és pamutból készítette azt, hogy mindenkinek tessenek (l. 245). A leány, ha gyászol, fehér ingét befeketíti, fekete varrással látja el (cerni). A legény azt mondja kedvesének, ne a feketített ingével gyászolja meg őt, hanem a szívével és a lelkével (l. 110). A táncz-

versekben is sokat evődnek a leány ingével, hogy pénzért, kukuriczaért, szalonnáért mással varratja (l. 427), hogy lyukas (l. 442) s hogy ünneplő ingét a leány a kemence mögött tartja (l. 443). A román leány legszebb ruhadarabja a *katrineza* (cätrintä) s mégis a szerelme nem sokat foglalkeztatja. Ugyan tetszetős tárgy (l. 72, 360, 426, 307). A *viganó* (viganä) úri viselet; a fersingnek is (rochie) kevés nyoma van a népdalban. (l. 13). A *kötényét* (surť) a leány szívesen oda adná a magának kinézett legényért (l. 9). A selyem és a karton kötény nagy divatban van (l. 433); a gúnydal azt a leányt, a ki selyem surezot visel, szívesen adná férjhez paphoz, a karton [kötényűt pedig valami úrhoz (l. 437), mert munkás emberhez nem való. Gúnyolják az izléstelenül öltözködő leányokat (l. 426), a kik elől hosszú kötényeket viselnek. A nők alsó inget *ingaljat* (poale) viselnek, a felső ingnek (ie) folytatásaként. A román közmondás: „hosszú ingalj, rövid ész“ (poale lungi și minte scurtă) megfelel a magyar: „hosszú haj, rövid ész“-nek. Az ingalj redőit a virágokhoz hasonlítja a dal (l. 39), (ca florile), azért a szerető azokról megismeri kedvesét (l. 34). A románban: „poale“ a testnek a csipőkön alóli részeit, a testalját is jelenti, a magyar kifejezés: „térden tartani“ valakit, román megfelelője „a 'l ține în poale“, „havasok alja“ („poalele muntilor“). A nő ott tartja a kedvesét. A nő felfogott inge aljában szokott hordani egyet s mást; oda dobják a gyümölcsöt; egy dal szerint a számóczát például, hogy kedvesét megétesse vele (l. 107). A katona arra kéri az anyját, hogy ingalját töltsse meg forintosokkal (zloți) s szabadítsa ki a katonaságból (l. 318). A táncszókban gúnyolják a nőket ha hosszú, vagy ha kurta, ha lyukas ingaljat viselnek (l. 443, 434, 426); a széles bő ingalj jó módra mutat (l. 445). A *mellény* (pieptar, laibër) bárányszőrűből, posztóból vagy vászonból készül, mindkettőt viselik nők és férfiak egyaránt, természetesen a nők a kivarrásra nagyobb gondot fordítanak. A szűcsök színes selyem virágokkal szokták a bőrmellényt elkészíteni. A leány oda adná drága bőrmellényét, csak a kedvesét elnyerhesse általa (l. 9). Az anya szép bőrkötényt készített a leányának, hogy jobb házasságot tehessen (l. 74); a szép bőrmellény emeli a lány bájait (l. 371), különösen, ha

zsebbel van ellátva. A rest leányt gúnyolják, hogy selyemmel kivarrt bőrmellénye a tűzhely alatt hever (l. 448), hogy a bőrmellényes leányok mind görbehátúak (l. 430), a mi által a vagyonosabb leányokat csufolják ki; a törpe leány és a magas legényről éneklük, hogy az ennek csak a bőrmellényéig ér fel (l. 431). A szerelemre vágyódó leány a kakuknak finom selyemmel kivarrt mellényt készítene és kedvesévé tenné (l. 213). Ingerlő a leány, ha a kapuban vékonyka mellényben jelenik meg (l. 367). A *szoknyáról* (sugniță) alig tesz a népdal említést, a balladában inkább előfordul (l. 501).

Kiváló tulajdonság a leánynál a fürgeség, tánczban a könnyűség (uşoară). Tánczban tudják is, hogy a leány azért könnyű, mert bárányhúst és malacz oldalast evett (l. 364). A legény a kedvesét röpke, könnyű madárkának nevezi (l. 42, 379). A rest leányt azzal gúnyolják, hogy műves napon egész testében beteg, ünnepnapon könnyű, mint a tollu (l. 420).

Sokat evődnek a tánczban a leányok fehéritője (albeală) és *pirosítója* (rumeneală) miatt (l. 438). A leányok bár jól tudják, hogy sok megjegyzésnek teszik ki magukat, mégis kendőzik arcukat. Sok leánynál ez előfordul. A fiatal leányok még nem igen ismerik a kendőzés mesterségét, de előhaladottabb korban sokan a menyecskék közül is segítenek magukon, a hogyan lehet. Tetszetősek kívánnak lenni bármi áron. A legények sajnálatukat fejezik ki, hogy a szegény lányok mennyit fáradsanak, összejárják a határt kendőzésre alkalmas növényekért és mily bánatosak hozzá, ha úgy találják, hogy a csókahagyma (ceapa cioarii) elszáradt (l. 439). Mások áldják a boltokat, a melyek szereikkel annyi szép leányt csinálnak, némely arcra egy rossz forint árú festék is rámegey s az orra még se jut (l. 441). Szépnek is tartják a leányt, amikor arcza ki van festve, de a festékhez szokott arcot, ha egyszer ki nem festik, hasonlít a kigyomlált szőlőföldhez (l. 439), vagy az ördöghöz (l. 440). Festett állapotjában a nő megér ötszáz forintot is, festetlenül nem ér két fillért sem (l. 440). A legényekátkozzák a patikákat, mert a nők, ha oda belépnek, rögvést a pirosító után kérdezősködnek, ha pedig mondják, hogy nincs vagy elfogyott, bánatosan jönnek ki (l. 439). Ezekkel szemben a leány nem jó

zavarba, a hűtlen kedvest azzal fenyegeti, hogy majd arczát Tordán a pirosítóba adja, olyan leány nem lesz több a világon, mint ő, s kapni fog szeretőt eleget (l. 236).

A román népdalban a kicsinyítés, a kényeztetés igen nagy szerepet játszik. Kedvesét a boldog szerelmes kényeztető szókkal halmozza el. Egy nép dalában sincs több kényeztető szó, mint a románban. Ide igtatok egy néhányat ebből a nemből eredetiben:

Fóie verde *aluniță*,
Cât am trăit pe *lumiță*,
N'am văzut verde *frunzuță*,
Ca la mândra 'n *grădiniță* . . .

A mi szóról-szóra azt mondja, hogy „zöld levél, mogyorócska, amióta a világoeskában élek, oly zöld levelecskét nem láttam, mint a rózsám kertecskéjében“ (l. 21).

Vagy:

Rujă creață *rujițiță*,
Măi bădiță *Niculiță*,
Când eși sara pe uliță
Flueră din *flueriță*,
Să es și eu la *portiță*,
Să-ți mai dau a mea *guriță*.

(l. 49).

Szószerint: „Fodros rózsá, rózsácska, hé, bátyácska Miklóska, amikor este az utcára kimégy, fujj a furulyácskádba, hogy magam is kijőjjek a kapucsákába, hogy átadjam még neked az én szácskámát“.

S végre:

Dragosteale *tinerete*
Nu să fac din *floricel*,
Ci din buză *subțirele*,
Și din grumazi: eu *mărgele*.

(l. 79).

„Az ifjucska szerelmek, nem keletkeznek a virágoeskákból, hanem a „vékonyka ajkából és a gyöngyös nyakából“. — A román legény, ha szerelme tárgyáról szól, mindent kicsinyít, hogy édesebb, tetszetősebb, behizelgőbb legyen a szó.

Ezeknek előadása után nem lesz sem érdektelen, sem felesleges a kezem alatt levő gyűjteményből egy néhány leíró nép-

dalt prózában bemutatni, annak kimutatása végett, hogy a szerelmesek egymás testi bájai iránt miként képzelődnek. Ezek a román népköltészet valóságos drága gyöngyei. Mintha csak az „Énekek éneke“ költője szólalna meg bennük.

Ime egy nehány. A román legény a hazai román leányokról azt mondja:

„A hány erdélyi leány van, annak a szemöldöke mind fekete; csak kettőnek Harczórol aransárga, hogy annál tetszetősebbek legyenek; arczuk rózsaszínbe futó fehér, mintha valami almácskák volnának; termetük sugár, minta gyűrűn volna keresztül húzva; járásuk ringó, kényes; nyakuk a gyöngygyel, mint az ég a csillagokkal; keblük az emlékekkel, mint a kert a virágokkal; hangjuk szerelmetesen esengő; lelkük vidám; mézes tóba itatott ajkuk vékony, hogy a esók azokról soha sem elég“ (l. 28).

„Bármily nagy is Románország (Oláhország), nincs oly szép leánya, mint a milyen az erdélyi leány. Bármit gondoljanak fölöle s bármiként gyalázzák is, én a mikor rávetem tekintetemet dús keblére, elfog a vágy és sohajtok; a mikor látom selyemhaját, a vágy nagyon elnyom; a mikor látom szökés arcját, az utánna való vágy megöl. A mikor tánczba fölkészül, dagad a szived s a mig kivirágozza magát, utánna való óhajtsodban kész volnál meghalni (l. 31).

A legény a kedveséről így képzelődik:

„. . . Hogy hagynám el kedvesemet, a mikor én olyanra nem találok többé! Arcza rózsza, szemei mint a szeder, ajaka, mint a levél, hogy megrövidíti velük napjaidat . . . ne félj rózsám, a míg csak élek, szeretni foglak“ (l. 32).

„Sárgahajú nénikém, a te szád borillatú, karjaid, mint a rozsmaring illatoznak, fogaid drágakövek, gyöngyök és a szád kristálypohár“ (l. 20).

„Zöld levél, mogyoró, a mióta a világon élek nem láttam olyan szép zöld növényt, mint a rózsám kertjében. Ha havazik, ha eső veri, mindig szép és virágzó; ha havazik és a dér leforrázza, mindig szép és fodros, mint az én ügyes kedvesem“ (l. 21).

„Szépem, csöppecském, szemeid szemöldököd csodákat csinálnak; . . . te gyenge virágoeska, szemeid megbetegítenek,

szemöldököd ismét meggyógyítanak; szemeid megijesztenek, szemöldököd bátorítanak. . . . Szempilláid mint a fülemile tollai; a mikor lehúzod és felhúzod őket, megrontod szívemet; s le-döntesz a lábaimról“ (l. 24).

„Sugár természetű kedvesem, derék anyád lehetett, hogy oly szépnek szült; fekete kacsintós szemekkel, ámító szempillákkal és rászédő szájjal“ (l. 30).

„Drága lelkecském, Mariskám, az utánad való vágy beteggé tesz, iskolába nem mehetek. Rózsa arezod házasságra hív; fekete szemeid borzongással töltik testemet, és fehéres homlokod édességgel keblemet“.

„ . . . Semmire sem, csak Anna néne szájára vágyódom; szemei és ajkai megcsonkítják napjaimat“ (l. 37).

„Az este kimentem az utcára és rózsámat a kis kapuban láttam felkészülve, mint egy pávamadar. Az én kedvesem egyedüli a földön, mint a hold az égen. Haja lágy selyem, mint mikor a len virágzik; drágasággal felékesítve, hogy mindenki által szeretve legyen“ (l. 36).

„A sok gyöngyű kedvesem a völgyi és a havasi apró virágok illatát árasztja el; a másik, a kevesebb gyöngyű a havasi és a völgyi nagyobb virágokként illatozik“ (l. 36).

„Jól áll az égnek a hold, mint a rózsámnak a fején a koszorú; jól áll az égnek a sok fényes csillag, ép úgy, mint rózsámnak a sok gyöngy; ajkai, mint a rózsák; köntöse, mint a virág; areza, mint a papír oly tiszta, írni lehetne reá“ (l. 39).

A leány sem marad hátrább a kedvese leírásában, úgy szólva vetélkedik ebben a legénnyel:

„Az én kedvesem fiatal, mint egy gyermek; szép, mint a rózsa. Mikor esténként a kapuban látom, mintha harmatos rózsavirágot látnék; mikor este a holdvilágnál látom, mintha koszorúból való virág volna; a mikor a csillagok fényénél látom, mintha gyöngyökkel felékesített keresztet látnék“ (l. 40).

„Az én kedvesem fiatal kölyök, még a bajusza sem szökött ki, — olyan mint egy rózsaszál, arezából vér esöpög, a mikor látod a lelked sír bele. Areza rózsa, alakja rozmaring, mint a napra néző fenyő olyan szép ő; mint a havasban a magas fenyő, olyan előkelő az én kedvesem“ (l. 39).

„ . . . Most vigan élek, mellettem van a kedvesem. A mikor vasárnaponként látom, csakhogy a szívem meg nem szakad; a mikor hajadon fővel látom, mint ha úrfi volna ő, azt gondolom; haja lenyirva; nincs olyan legény a faluban, mint ő, az ő arca mintha csak tejhab volna olyan“ (l. 37).

„Szeretem a mezőt, ha virágos, a bátyát, ha nővérei vannak; szeretem a mezőt s őt fodros hajával a tánczban, mert bisziok illatú“ (l. 34).

„A hegy bármily menedékes, nincs több olyan legény, mint az én kedvesem, sem a faluban, sem a városban, csak a balászfalvi iskolában van egy. Jaj de szép, nem tudom mi tevő legyek vele? Rózsát csinálnék belőle, ablakomba, hogy mindig virágozzék; félek, hogy a rózsafát megrázzák, elvesztem őt s az én szívem nagyon elszomorodik“ (l. 30).

„Sokat pirongat anyám, hogy hagyjak fel esténként az utczával . . . nem tudom megtenni, mert bármily nagy is a falu, senkinek sincs olyan kedvese, mint nekem. De mégis van a havasban egy fenyő, zöld lombjaival, a mi szép: de a havasi fenyő sem éri utól szépségben őt, mert ág-bogas, s nem olyan sugár, mint a kedvesem“ (l. 29).

„Rózsaszál . . .” nem láttad-e valahol az én szeretőmet? — Lehet, hogy láttam, de nem ismertem fel. Könnyen ismerhettél volna reá, mert az én szeretőm romános eszimat visel, brassói harisnyával; ujjai gyűrűsek, ajkai vékonyak, szája édes, mint a lépes méz“ (l. 23).

„Hej Miklós, páva fióka, jó bort termő vidékről; hajfürtöd gyűrűs; szád lépes méz, ajkaid töményvirág . . .“ (l. 21).

„A mióta az anyám szült, nem volt fogalmam az édességről, a míg karjaim közé nem zártam a szép arcú ifjút; színe rózsaszín, te mint a bazsarózsa. A mikor hozzám ér, szívem lánggra lobban, mikor rám veti tekintetét, szívem, mintha megszakadna!“ (l. 22).

„Szeretem az ekét az eleibe fogott hat ökrrel, de jobban szeretem azt, aki az ökröket hajtja. Ostorát büszkén a fél kezében tartja és a szívéből kiált!“ (l. 27).

Ezekhez hasonló számos népdal dicsőíti a szerelmesek szépségeit, bájait.

Az 1834-iki erdélyi országgyűlés.

(Töredékek gróf Gyulai Lajos naplójából.)

(II-ik közlemény.)

Szeptember első napján, ... Diaetáról a mit tudok. Nopesa Elek nem akarván elfogadni az eskü formáját, melyet neki a K. K. és R. R. készítettek és ezt ünnepélyesen ki is jelentvén a hozzá küldött követségnek, arról folyt a tanácskozás, hogy Bécsbe küldessék követség, azonban egy lejött piringató rescriptum nagy elkeseredéssel folyt nemzeti gyűlésre adott alkalmat, melyben, úgy hallom, Kemény Dénes azt mondta volna, hogy kérjük a muszka oltalmát. Ezt sokan inconstitutionalis véleménynek tartották. . . .

Szeptember 6-ikán . . . .¹ Nopesa nem akarván felesküdni statuum praesesnek, azon közben egy piringató nem rescriptum, hanem inkább *Handbillet* érkezett Ferdinánd herceghez, melyet a statusokkal közölt, melyben többek között Urunk fenyegetődzik, hogy királyi hatalmával fog élni, ha a Rendek jobban nem sietnek (a diaetán való megjelenéssel) s azt is mondja, hogy a míg a diaeta kiegészítve nem lesz, addig közös ülést nem tarthat. Ennek következtében Nopesa, a mint fennebb mondtam, a rendek által készített esküformára esküt tenni vonakodott, a miért a karok és rendek egy számos követséget küldettek Bécsbe, hogy ő Felségével megértessék a dolog állását; az úti költséget u. m. 4000 pengő forintot Rhédey János² kölcsönözte az országnak. A követek ezek: Haller István,³ Degenfeld Ottó,⁴ Bethlen János, Kornis Mihály, Kemény Domokos, Dindár⁵ és Bartha,⁶ Regius és Trausch,⁷ Szász Károly, Gyergyai, a főispányok, kir. hivatalosak, magyar, székely, szász

¹ Kivonatok Benkő J. „Transsylvania“-jából.

² Gróf Rhédey János, gróf Rhédey Mihály fia.

³ Gróf Haller István † 1839.

⁴ Gróf Degenfeld O. kormányzékeni tanácsos.

⁵ Dindár Antal r. sz. bir. lovag.

⁶ Nagyborosnyai Bartha Károly.

⁷ Szász követek.

és városi követekből kettő-kettő. Míg megjárják ezek Bécsset, megint diaetalis szünet lesz. . . .

B. Farkas Sándor éjszakamerikai utazása, mely most jött ki Kolozsvárt, derék munka és nagyon népszerűen van írva. Wesselényi M. könyve a balitéletekről szintén most jelent meg, Bukarestben nyomtatták, egyebütt nem bocsátotta keresztül a censura. . . .

Az a hír terjedt el, hogy a főherceghez érkezett Handbillet, melyben a Fejedelem a Statusokat pirongatja, a Fejedelem híre nélkül bocsátatott volna ki, s hogy neve csak oda volna nyomva. Ezen kétség okozta volna főként a követeknek sürgető felmenetelét, nehogy míg ők Ferencz császárt informálhatnák, a *factionisták* megint valamit kigondoljanak; már is érkezöben van egy új Rescriptum, mely megengedi Nopesának az említett eskümintára való felesketést.

Szept. 8-dikán. A kézdivásárhelyi követnek Jancsónak írek egy levelet, ki, hogy követ lehessen, tőlem féltvén statióját, ellenem publice kikélt és leveletem Wesselényi Miklós által fogom kezébe szolgáltatni és választ ismét általa elvárni. . . .

Mikor minapában Beöthinek,¹ mint megíram, esti muzsika adatott, az a környülállás adá magát elő, hogy minden volt, csak musika nem; egybe voltunk fáklyákkal gyűlve a casinóban, hogy onnan induljunk, de a musikusok csak nem érkeztek, végre utánok mentek néhányon, de azt izenték, hogy a Főherceg betiltotta az éjjeli musikákat. Ez nagy zúgásra adott alkalmat s megint vállalkoztak néhányon, kik biró Patakihoz mentek megtudni, mennyiben igaz ezen rendelés, őtet szegényt felköltötték és írásban kellett neki adni, hogy a musikusok megjelenhetnek és azt nyilatkoztatta, hogy csak az illetlen musikák vannak eltiltva; a melyektől és talán ablaktöréstől is annyira fél Nopesa s magát őrizteti. . . . A ezigányok eljöttek és fáklya világánál megtevődött a tisztelet Beöthinek.

Szept. 11-ikén. Tegnap kezdém Klimius Miklósnak földalatti útazásait olvasni, melyről annyit hallottam beszélni; ez egyike a régibb magyar könyveknek, s mint előadva van, egy deák kéziratból van fordítva, gyűjteménybe való könyv. . . .

Folytatólag gr. Gyulai Lajos az erdélyi fejedelmek történetéből tesz hosszabb kivonatokat, de közben magán életéből egyetmást is feljegyzett s azután megint folytatja a fejedelmek történetét.

Szept. 13-dikán. Ma délután megyek Dédácsra és ott leszek hétfőn reggelig, kedden Lunkára megyek, hol csak három napot

¹ Beöthy Ödön.

fogok tölteni, ez alatt úgy gondolom, nyugodni fog a *verses könyv*,¹ nem sok fog bele íródni. Lunkára azonban elviszem, hogy járja meg magát, mert ott még nem volt; nem hiszem, hogy olyan szerencsés legyen ez a könyv, mint a *látogató könyv* volt, mely velencei tintát is mutathat lapjai közt...

A parasztok dolgáról Wesselényi Miklós sok felvilágosítást ad a „Balitéletekről“ írt munkájának 192-dik és következő lapjain egész a 239-dik lapig; igen érdekes a mit Miklós a parasztok emancipációjáról, megmagyarításáról ír, azt mondja, hogy azt erőszaknak nevezni soha sem lehet, mikor valamit bizonyos feltétel mellett ajándékoznak, p. o. ha azt mondom oláh parasztaimnak: „én nektek a dézmát elengedem vagy én nektek tulajdont adok, ha magyarul megtanúltak.“ Lunkán megteszem első próbáját ennek jövő tavaszon, meglátom, hogy fog-e sikerülni. Annyi könyvet viszek két napra, hogy félek, egyikből se fogok olvasni.

Lunka, szeptember 17-dikén. Soha oly jó útát nem tudok a Kájánon mint az, melyen tegnap jöttem, de az őszi hidegek alkalmatlanok kezdenek lenni. Lovaimat (Lunkán) jól kaptam. (Ezután megint kivonatokat köveikeznek Erdély történetéből).

Szept. utolsó napján. A milyen szorgalmas író a holnap elein voltam, úgy elhallgattam most, letett lábamról a 4-ed napos hideg, mely tegnap már ötödször rázott ki, félek orvosi szerekre szorulok, a mi nem szokásom. Holnap lesz esztendeje, hogy Triesztbe érkeztem és octóber 4-dikén fordul az év azon napra, melyen az Adriaticumon nagy szélvész állottam ki, rossz tréfa volt, de bizon a hideglelés sem jó. Epen szegény apám neve napján történt, talán azért büntetésül, hogy reá nem emlékeztem, így történt a feldőlésem Teregovánál szegény anyám halála anniversariusán. — Dédácson valék szinte egy hétig, kileltem magam ott is egyszer a hideggel, szegény Constancet² is leli, rosszak ilyenkor a hidegek, mert hosszas vendégek...

Október 1-ső napján. Négy esztendő után nagy csodálkozásomra a minap Nopesa László hunyadvármegyei Főispán látogatásomra jött a *magyar Gohánná*-n, televér angol ménlovan, melyet most a lóvásárkor 225 # -on vett Wesselényi Miklóstól...

Október 9-dikén. Istennek ezer hála! hidegem tegnap elmaradt, senki se tudja jobban megbecsülni az egészséget, mint a ki beteg volt. Új bajok! új mesteremberek érkeztek, úgy mint a pléhések, kik a fedél némely részét pléhvel fogják befedni.

¹ Azon naplókönyv, melyet gr. Gyulai Lajos az 1834-ik évben május 15-ikén kezdett írni.

² Forrón szeretett anyám, gr. Kuun Lászlóné.

Stetter szörnyű rendetlen építész, elhozhatja nagy költséggel őket és tavasszal újra el kell jönniek; meguntam szívemből az ilyen építéseket (Folytatódik a történeti kivonat).

Okt. 16-dikén. „Sokak érdemei törvénytudó Gálnak, csak kár, hogy a szüret esik napján Gálnak“, ezt Nalátzi Pista írta consiliarius Gálra, mikor az egész Guberniumot pasquilisálta, Gál a verset megjobbitotta és a második sort így igazította maga: „Az is, hogy a szüret esik napján Gálnak“.

Tudni kell, hogy a consiliarius nem volt ellensége a borocs-kának. — Tegnap Theresia napját Dédácson töltöttem. . . . Tegnap reggel 8 óra tájban földingást éreztem először életemben, ágyomban Dédácson olvasva egyszerre ágyom mozogni kezdett, de nem tartott legfeljebb egy perczig, Győrffy Samu,¹ ki mellettem hált, hasonlóképp érzette és testvérem Constance is, azok nem, kik künn és nem szobában voltak. . . .

Ma künn ebédeltünk a szőlőben² Constance testvéremmel igen jó az idei must, s az idei bor különösen jó lesz.

Okt. 17-dikén. . . . Ötven felső styriai familia érkezett nem rég Hunyadmegyébe, Topliczára³ telepedtek, de mint hallom, ninesenek megelégedve házaikkal és azzal, hogy a lisztet magoknak kell megszítálniok, mit otthon a malomra biztak. A vasbányához hozattak, melynek műveléséhez jól értenek, úgy gondolom, hamar ide szoknak, sok németet és idegent látok bejönni szegény Hazánkba, de kimenni ugyan keveset; rossz a lakás, nehéz az életmód, de szabadabb a levegő, kisebb az adó. A medve barlangjához lehet hasonlítani Hazánkat, hova a róka csak bemenő, de kijövő nyomokat nem látott; mi jó szívvel menekednénk a sok idegentől, csak mennének, de nem mennek. (Az erdélyi megyékről gr. Gyulai Lajos folytatólag több érdekes jegyzetet tett, melyeket naplójából, mint ide nem tartozót, kihagyok).

Okt. 22 dikén. . . . Kolosvárról Farkas Sándornak⁴ vettem levelét, melyben írja, hogy a diaetalis küldöttséget ő Felsőge Brünben fogadta in corpore, de a resolutiót csak Bécsben fogják kikapni, közülök az egyik, Kemény Dömökös, mint hírmondó haza jött, a többiek azon hihető esetben, hogy kedvezőtlen választ fognak kapni, megvárják az Ország rendeitől a további rendelést és utasítást. Azt is írja Farkas Sándor, az éjszakai amerikai utazó, hogy Szécsényitől és Dessewffy Józseftől, a két antagonistától, igen elismerő leveleket kapott nyomtatásban nem rég kiadott utazása alkalmából; a könyv igen szépen is

¹ Lozsádi báró Győrffy Samu 1848—49-ben Hunyadmegye követe.

² A Maros meredek partján Sárfalva felé.

³ Toplicza Királybánya.

⁴ Az amerikai utazó.

van írva, sok érzéssel és lélekkel; reményilem ő fogja az idén elnyerni a legjobb könyvre kitűzött nagy jutalmat, azt is, hogy a tudós társaság tagjának fog választatni. . . . (A székely alkotmányról folytatás).

Okt. 23-dikén. . . . . .

Okt. 25-dikén. . . . Nem lehet jobb testvért képzelni, mint Constancot,¹ míg beteg voltam, minden nap küldött ide és épen most megint egy lovas embere van itt; igen sokat emlékeztet szegény anyámra, annak is olyan angyali lelke volt. Bár Constancenak az Isten adna gyermekeket, hogy sok jóságát úgy élvezhessék és oly boldogok lennének, mint mi voltunk anyánk életében. Nincsenek tisztább örömek a háziaknál, nincs ki inkább tudná azokat éldelni mint én, de nincs kívül, nem kapok és inkább, mint nem kedvem szerint, egyedülvalóságban fogom folytatni csendes életemet. Ha elvesztem Baresay Latzit,² az ő helye is pótolhatatlan lesz, ő volt egyetlenegy szomszédóm, legrégebb, egykorú barátom. Miért nem lehetünk mi négy testvérekül örökre együtt; telnek az idők és rettegek a gondolatjától is annak, hogy örökre is el fogunk egymástól válni, nem, örökre nem válunk el, hidjen bár más, a mit akar, én hiszem az örökkévalóságot, a lélek halhatatlanságát. . . .

Nov. 4-dikén. Holnap Déván Marchalis szék, hova én is szándékozom elmenni. Követválasztás lesz a Diaetára és sokan unszoltak, hogy jelenjek meg, mert engem akarnak követnek, de abból bajosan lesz valami, nekem ezen — Vármegyében kevés barátim vannak, egyébaránt is róm. catholicus követet fognak kívánni, mert a másik reformatus; elmegyek mindenestre és Bornemissza Ignácznak³ egy votumot fogok adni, ki nagyon keresi a követséget és a ki gondolom szerint a praetendensek közt azt leginkább érdemli meg. Minthogy megyénkben minden a Főispánytól függ, alkalmasint tudja az ember előre, hogy mi fog történni, mert előre meg szokta mondani, hogy mit akar és az titokban nem marad.

A múlt versen is előre mondta, hogy Váradi József és Baresay Latzi lesznek követek, első most assessor lett a királi táblánál és helyébe lesz a választás. Én azt gondolom, Benedictit fogják holnap választani, a Hunyad váraasi követet és oda Bornemissza Ignáztot. . . .

Ha megválasztanának holnap a dévai marchalison, akkor nagyon meg kellett volna változni a megyebéliek gondolkodás-

¹ Elfelejthetlen anyám, gr. Kuun Lászlóné.

² Előbb al-tartományi biztos, utóbb Hunyadmegye főispánja.

³ Br. Bornemissza Leopold fia, Zaránd követe az egyik pozsonyi országgyűlésen.

módjának. . . . Déváról a posta haza érkezvén, az esett értésemre, hogy holnap egyéb nem fog folyni, csak követválasztás, még pedig Váradi József helyett s Baresay László substitutiója, ki még ágyban fekvő beteg; ezen megyében a substitutió nagy divatban van és ez a legnagyobb visszaélés, ha még követet is substituálnak; megköszönném, ha a választás reám esnék, én helyette senkinek se leszek. Azt hallottam és láttam is, hogy a követek haza mennek szabadsággal házi dolgaik elintézésére vagy betegség miatt, azt is, hogy az alatt helyök üreségben marad vagy visszahivattattak, de hogy interimaliter a távollévő helyébe mást küldjenek, ki mikor az igazi követnek tetszik, helyéből kimozdítassék,ilyent sem nem láttam, sem nem hallottam s ez ellen protestálni fogok, úgy a *pro-* és *adclamatio* által való választás ellen is, valamint az ellen is, ha a Főispány candidálni akarna subjectumokat a követségre. Az az egy épségben álló szép szabadsága van még a magyar nemesnek, hogy követjeit minden felsőbb befolyás nélkül maga választhatja és erősítheti meg, azért ennek megszorítását el nem nézhetem és a legkisebb főispányi befolyást a választásokra meg nem engedhetek. Ezen kívül szándékom még egy indítványt is tenni, mely szerint Wesselényi Miklós ezen megyében táblabírónak választassék és az neki külön levél által tudtára is adassék. Wesselényi Miklós, a ki magát egészen a Hazának szentelte, kinek reggeli első gondolata, estvéli utolsó sohajtása Hazája boldogságára irányúl, ugyancsak megérdemli az ily jutalmat. Lesznek, kik azt fogják mondani, hogy Wesselényinek nincs e megyében birtoka, de arra feleletem az lesz, hogy az erre vonatkozó törvényt az elavúltak közé lehet számítani, mert nincs az a megye, mely annak ellenére már is az illető megye területén nem birtokosokat táblabírái sorába föl ne vett volna. Magában Hunyadmegyében is Döbrentei Gábort Nopesa Elek mostani kinevezett, de még föl nem esküdt Statuum praeses, akkori Hunyad vármegyei Főispán elnöksége alatt felvették itteni táblabírónak és csak érdemei vétettek tekintetbe, mert birtoka sohase volt e megyében. Az a törvény, a melyre hivatkozás történhetik, azok közé tartozik, a milyen az, mely a parasztnak nem engedi, hogy posztó gúnyát viseljen stb.

Nov. 6-dikán. Megesék a dévai Marchalis szokott mód szerint, azaz úgy, mint a Főispány előre kiesinálta. . . . Követ választatott egy actualis Váradi József helyett és két helyettes, kik ezeknek meg nem jelenhetésekor elfoglalják helyöket; az actualis, mint előre megmondám, Benedicti Sámuel lett, a két helyettes pedig Bornemisza Ignácz és Kakuesi, ezek között Bornemisza, úgy nézem ki, jó követ lesz, a másik kettő ros; ;

Bornemisza igen szépen megköszönte a Rendek benne vetett bizalmát, de Kakucsi szóval se köszönte meg a választást, ekkor meg nem állhattam, hogy erre fel ne szólítsam, azt mondva: „egyik követ atyánkfia magát ki nem nyilatkoztatván, kérjük nyilatkoztassa ki, hogy kívánja-e a követséget elfogadni vagy nem“. Értésére kívántam ez által adni, hogy illendő lenne meg is köszönni a nyert megtiszteltetést; közönséges helyeslést nyert ezen felszólításom, a melyre Kakucsi kénytelen volt felkelni, de akkor is nagyon daczosan fejezte ki köszönetét, mintha a Rendeknek kellenék szerencsájöknek tartani, hogy . . . a követséget felválalta.

Mi Györffy Samut óhajtottuk volna helyébe, kit a Főispány biztatott is, de tettetésből; kapott 19 votumot, én 15-et; én már tegnap kinyilatkoztattam, hogy helyettes követséget el nem vállalok, mert ámbár hiú nem vagyok, de függelék nem szeretek lenni és szükségtől való követ nem kívánok lenni, azért ha a követséget meg is nyertem volna, arról, hogy elfogadjam, szó se lehetett volna, azt el nem fogadhattam volna a nélkül, hogy magammal ellenkezésbe ne jöjjelek.

Nopcsának, a főispánnak pontos értesítői vannak; én indítványba akartam hozni, hogy Wesselényi Miklóst táblabírának válaszsza meg a megye, de előbb nehánynyal közöltem a dolgot, nehogy javaslatom keresztül ne menjen s Wesselényit kitégyem annak, hogy meg ne választassék. Györffyt kértem meg, hogy nagyobb biztosítás kedvéért hozza elő szándékomat a Főispánynak. Györffy el is ment Nopcsa Lászlóhoz s a Főispány azt kérdezte tőle, hogy ki az indítványozó, nem-e én vagyok az, tehát már tudta a dolgot s Györffyt nem biztatta teendő indítványom kedvező sikere felől, így inkább máskorra halasztottam. Hunyadvármegye hátrább van legalább tíz esztendővel a többi erdélyi vármegyénél, mentén kell hagyni a dolgot, ha esordultig lesz a pohár, itt is ki fog ömleni.¹ Sok mindenféle collecták a dévai marchalis ideje alatt 66 forintomba állanak . . .

Kolozsvárról jött tudósítások szerint ma eskették fel az új Statuum praesest és az ítélőmestereket; a Császár makacsúl megállott előbbeni kijelentése mellett, hogy t. i. a régi eskü formájára esküdjenek, a követek mind reá állottak a Fejedelem kívánságára, csak Wesselényi Miklós nem. Miért nem voltam én is követ, úgy legalább ketten lettünk volna ellene. Minden esetben nagy inconsequentia volt a Rendektől . . .

Nov. 7-dikén. (Kivonat a szászok intézményeiről, szokásaikról stb.) Az utóbbi repraesentatióra a Statuum praesesi felesküvés tárgyában, melyet Kemény József Alsófehér vármegyei

¹ Azóta Hunyadmegyében is sokat javultak a közállapotok. Gr. K. G.

követ írt, azt mondta Wesselényi Miklós, hogy merőben rossz. Teleki Domokos¹ azt, hogy olyan lágy, mint egy pohár limonádé, Bethlen János kir. hivatalos erre megjegyezte, hogy inkább kíván a mostani körülmények közt a Felsőnek egy pohár limonádét adni, mint egy pohár paprikás pálinkát. A representatio kevés javítással megmaradt. Közlebről Degenfeld² volt a Nemzeti gyűlésben az elnök, nagy láрма volt és esengetésére se hallgattak, ekkor káronkodásra vette a dolgot s azt mondta, *hogy a fene egyje meg a lármázókat*, ezért aztán nevettek rajta. Az általam említett s érzett földingással tele vannak az ujságok, majd egész Erdély érezte, de Magyarországon is kisebb-nagyobb mértékben érezhető volt, legerősebben Kassán, hol sok épület egybedüledezett és a kár igen sokra ment. — Farkas Sándor amerikai utazása olyan népszerűséget nyert, hogy a kolozsvári mészárosok is olvassák. Magyarországon betöltötték és a példányokat szedik be a hol csak lehet, Erdélyben még nem. Farkas Erdélynek historiáján is dolgozik, melyre nagy szükségünk is van . . .

Estre 7-dikén novembernek. Beállottak már a hosszú estvék, gyertya világ pótolja a napét, henyélni nem szabad . . . .

A hunyadmegyei követi instructiora bánom, hogy tegnap nem tettem meg észrevételeimet, így szóltam volna: „Nem tehetem, hogy a most elolvasott követi instructiora észrevételemet meg ne tegyem, legelsőbbben is egy hasonlatosságot ne tegyek. Van Bécsben egy híres képiró, ki minden igyekezetét arra fordítja, hogy a köntös a legnagyobb szorgalommal legyen kidolgozva, arra keveset ügyelve, ha van-é találva a kit levett, vagy nincs, azért számosan, kiknek szép köntöseik vannak, vagy legalább festve olyanokban kívánnak feltetszeni, nála festetik magokat. Ha kívánják a tekintetes Rendek tudni nevét a képirónak, *Salis*-nak hívják. Ilyennek találom én ezen tudós munkát, fel van öltöztetve a legszebben a liberalis ideák tarka színeivel, de magában a fényes almában mérges féreg lappang; ilyen mérget rejt magában az a pont, mely azt mondja, hogy szükség esetében, annak kimutatása mellett, a követek azon legyenek, hogy az adó felneveltessék. Nincs olyan eset, mely annak felneveltetését szükségessé tehesse. A szegény adózó népnek csaknem utolsó inségre jutott állapota ellenkezőleg azt teszi szükségessé, hogy az adót leszállítsák“. Erről órákig lehetne beszélni, de a dévai marchalison süket füleknek, ezért nem nagy ingerem volt a beszédre . . . .

¹ Gróf Teleki Domokos politikus és historikus, a M. Tud. Akadémia ig. és tt.

² Gróf Degenfeld Ottó gubern. consiliarius, kitünő latinista.

Tegnap néhányan minden szemérem nélkül magok-magokra votizáltak és publice, mert nem titkosan folyt a szavatulás, ezt ugyan nem tiltja a törvény, de szokatlan és nagy maga elhittségre mutat az ilyen, ezt csak a legnagyobb egotista (!) teheti . . .

A mai ujság szerint a kézdivásárhelyi polgárság megköszönvén a Wesselényi Miklóstól ajándékozott 1000 pengő forintot, melyet az elégett városnak ajándékozott, neki, Wesselényinek egy telket ajándékoztak és polgárnak bevették, melyre hitét le is tette a két kézdivásárhelyi követ előtt. Ezeket tartom a legszebb jutalmaknak, szebbeknél minden ordonál. Akkor, mikor Marosszék által adta az ajándéklevelet Miklósnak egy makfalvi telekről, én is jelen voltam a deputatioval mint marosszéki birtokos, valamint akkor is, mikor hitét letette mint udvarhelyszéki követ Macskásinál, a főkirálybírónál, erre akkor sokan megjelentek a követséggel a székely ezondrás atyafiak közül is, Kanyaró, Lukács Kelemen, Csejdi, kiket Wesselényi kétszer meg is vendégtelt a Casinóban, hol én is ott voltam s nagyon megszerettem ezen józan gondolkodású, meg nem romlott, jó erkölcsű székely atyafiakat. (Következnek hosszú történeti, néprajzi s irodalmi kivonatok.)

Nov. 19-dikén . . .

Feleskették valahára tegnap vett tudósítás szerint Nopcsa Eleket Statuum praesidensi hivatalába, így Salát¹ és Földvárít² is ítélőmestereknek. Horváthot, a harmadikat, nem tudom miért nem, hihetőleg beteg vala, már most jön a *hadd el hadd*, a gubernatori választás. Erdélynek fő dicasteriuma a Gubernium, mely 1693-ban (!) állott fel Leopold alatt. I. Apafi alatt a rendes tanácsosokon kívül még kilencz választatott a három nemzetből 1680-ban, kik *Deputatus Uraknak* neveztettek. 1685-ben 40 főméltóságok is rendeltettek ezek mellé és úgy lehetett tekinteni ezen tanácsot, mint egy folytonos Diaetát megszorított számban, mert határozások állott. 1690-ben Apafi meghalván, Leopold megegyezésével Bánffy György lett gubernator.

Kolozsvár, nov. 29-ikén. Az este ide megérkezém. Testvérem Constancenál Dédácson szinte egy hetet mulattam, onnan ide két nap alatt jöttem. Lázár Benedek³ Alsó-Fehér megyének — kinevezett, de még nem fungens administratora f. hó 28-dikára Marchalist hirdetett, de a szolgabírák a tőle való független el nem ismerve, azt nem hirdették ki, úgy, hogy kénytelen volt a Marchalist újból kihirdetni. Alsó-Fehérvármegye, igen helyesen, azt mondja, hogy az administratorság nem tör-

¹ Sala Samu 1817. óta táblai ülnök.

² Földváry Farkas.

³ Gr. Lázár Benedek gr. Lázár Kálmán atyja.

vényes hivatal, nekik csak Főispány kell és ez az oka, hogy Lázárt el nem fogják soha is fogadni . . .

Szegény Nemes Adám meghala, a Diaeta ideiglenes elnöke, minden ember sajnálja, mert becsületes ember volt; halálának oka gyengélkedő öregségén kívül még az is volt, hogy azt hitette el vele a *hegy* (Regalisták, mert magasabban ülnek), hogy Ő Felségének kiesett kegyelméből azért, mert az Országnak nyerte meg bizalmát. Nekem ilyen csere nem tudta volna siettetni halálomat, de nála menthető, mert különösen kedves embere vala ő Felségének és ő is nagyon oda ragaszkodó, de soha se volt rossz tanácsadója és soha is a Hazát bántó szavát nem lehet hallani. Meg is mutatta élete utolsó, de legszebb szakaszában, hogy nem tudván egyeztetni mindenikhez hajló hűségét, inkább kivánt a Karok és Rendek bizalmával és szeretetével a sírba menni. Nyugodjanak porai! — Az új Statum praeses, Nopcsa Elek ebédet ad, Wesselényi Miklós hivatalos, de nem ment, mert esőtörtökön, nem tudom miért?, böjtölni szokott. Kemény Dénes azt mondta, hogy se egyszer, se másszor nem fog elmenni, ha hívandják, eddig nem is volt meghíva. Bethlen Jánosnak egy *bon mot*-ját is nem tehetem, hogy ne említsem. Az országgyűlési terem, hogy benne kemenezét raktak, még jobban megszőkül, azért Veér Farkas indítványt tett, hogy lenne gond egy jobb terem felől, mert úgymond, úgy egybe vannak szorúlva a követek, mint páczolt heringek. Bethlen János azt mondta, ha ott lett volna, azt mondta volna, mi pedig itt a *hegyen*, a regalisták padján, annyira szorongunk, mint a tőkehalak, melyek több helyet igényelnek a heringeknél. Különben a regalisták padján nincs olyan szorúltság, mert a regalisták ha egyébütt helyet kapnak, inkább ott ülnek, mint a *hegyen*.

Nov. 30-dikán. Már láttam majd minden ismerősömet s jó barátomat, most Degenfeldtől¹ jövök, ki egyike volt a Bécsbe fölküldött követeknek, azt beszélte, hogy nagyon haragosan fogadta őket a császár a privát audientiákon, melyeket Bethlen János, Szász Károly és mások nyertek, kik hivatalt nem viselnek, de nem Degenfeld, Kornis Misi és Kemény József, als Zeichen der Allerhöchsten Ungnade, de a mivel igen keveset gondol kivált Degenfeld köztök. Gyulai Albertről² azt beszéli, hogy az utcán járva, lerogyott és térdét nagyon megütötte; a szegény öreg se fog már sokáig élni, fija Lajos³ paperlikkel tölti idejét, nem elegyedik politikába.

¹ Gróf Degenfeld Ottó.

² Gr. Gyulai Albert es. kir. altábornagy.

³ Az erd. kormányság tanácsosa, előbb gubern. consiliarius.

Deczember első napján. Tegnap lépe föl elsőben Stratonist keresztleányom a játékszínen, mint tánczoló genius (nemtő), de igen kellemetlen magatartással. — Szász Károly Szabó festővel most abban jár, hogy a Diaeta tagjait köre metszettesse, de azoknak alig érdemli meg fele ezen megtiszteltetést és sokan közülök inkább pellengérré valók, mint képbe . . .

Csodálkozom Szász Károlyon, ki mindjárt az első füzetben (egyikét a legaulicusabbaknak) téteti. — Farkas Sándor megmutatá Széchenyi István levelét, melyben neki megköszönte amerikai útleírása egy példányának megküldését; gyönyörű levél, melynek minden sora Széchenyi genialis lelkének bizonyítéka; mennyire különbözik ettől Desewffy József köszönőlevele, már koros időt jelölő tanításokkal teljes és igen hoszszadalmas.

Ugyanaz nap gyűlés után. A gyűlés tárgya az volt, hogy míg a naplók iránt királyi válasz nem jön, addig országgyűlésen másról szó ne folyhasson; nevezetes beszédek nem voltak, az egész gyűlés nagyon rövid volt. A napló dolga annyiban van, hogy annak nyomtatását a Főherczeg betiltotta, mely törvénytelen rendelete ellen a panasz ő Felsőge elé ment. Hogy azt, mit nyitott ablakoknál és ajtóknál nyilván mondanak, kinyomtatni szabad ne legyen, képtelenség; soha is diaetalis jegyzőkönyv más bíráló alatt nem állott, mint az országosan kijelelt bírálóké alatt, kiknek hatalmuk többre nem terjed, mint arra ügyelni, hogy belement-e minden a jegyzőkönyvekbe, minek bele kellett menni és jól ment-e bele. Ha a naplót betiltják, azon úgy fognak segíteni a Rendek, hogy a jegyzőkönyvekbe mindent belejegyeztetnek a szónokok sorról-sorra, a mit mondtak. Ennek csak az az alkalmatlansága lesz, hogy teméntelen időt kell annakutánna a protocollumok elolvasására fordítani. Magyarországon másként van a dolog, ott a jegyzőkönyvet nem szokták a gyűlésben fölolvasni, az a bíráló küldöttségre van bízva, de minthogy Erdélyben az a szokás, hogy a jegyzőkönyv az országos gyűlésben fölolvastassék, azért itt az határozott volt, hogy: 1. nyomtattassék egy rövid jegyzőkönyv fölolvasás végett olyan, mint az elmúlt Diaetákon; 2. egy napló, mely azt is magába foglalva azonkívül a vitatásokat is szóról-szóra előadja és ezt a naplót tiltották be; 3. az irományok könyve.

Közli: GR. KUUN GÉZA dr.

IRODALMI SZEMLE.

Berzeviczy tanulmányai.

Berzeviczy Albert: „Beszédék és tanulmányok“.

Ha e két vastos kötet olyan kvalitású beszélyeket tartalmazna, mint a milyenek a Berzeviczy beszédei és tanulmányai, Singer és Wolfner bizonyára egyik legjobb irodalmi üzletnek örvendhetne; nagy olvasó közönségének újabb meg újabb kiadásokról kellene gondoskodnia. Így azonban csak a kulturpolitikusoknak és a lateinereknek dolgozott; ám ezeknek s így a magyar nemzeti közművelődésnek valóban hasznos szolgálatot tett.

Hiszen ismeretes eléggé a Berzeviczy nyilvános politikai szereplése és vezető hivatali munkássága ebben az országban, minden művelt ember előtt. Láttuk már évtizedek óta minden jelentősebb nemzeti mozgalomban az ő nemes alakját, s hallottuk törekvéseinknek komoly irányt jelölő szózatát, tartalmas és mesterileg formás előadásait; de hogy a nyilvános és főként a politikai élet hullámzásában annyi el nem mosódó drága gyöngyöt termelt közművelődésünk és irodalmunk számára, az e gyűjteményben mégis meglepően tárul az olvasó elé.

E két testes kötet bőséges adalékot nyújt az ő nemes ízlésének, emelkedett látókörének, széles medrű tanultságának, komoly, hazafias érületének és szigorúan következetes kulturpolitikai egyéniségének megrajzolásához. A nagy közönségnek pedig vonzó és világos előadásával biztos tájékoztató kalauzul szolgál irodalmi, köznevelési, politikai és képzőművészeti fontos kérdésekben.

A ki például a nagy *egyházpolitikai reformok* lényegéről, indokairól, jelentőségéről tájékozódást akar szerezni, azt a Berzeviczy idevonatkozó parlamenti beszédeiben, melyekkel ő azon ügynek egyik hívatott harczosa volt, bőségesen megtalálja. Ezek a beszédek azon nagy korszak történelmének alkotó tényezőiként fognak az utókorra fönmaradni.

Képzőművészeti viszonyaink és teendőink ecsetelése 1899. évi parlamenti beszédeben egy reflector világító fényét veti e krizissel küzködő közművelődési tényezőnkre s biztos irányt mutat a kibon-

takozásra, értelmét és határait jelölvén meg egyúttal a secessionnak, a mi a fejlett művészettel bíró nagy népeknél megengedhető luxus, nálunk azonban csupán erőpazarlás. E helyett a korlátolt kereslettel szembenálló productivitásnak hálásabb tér mutatkozik a decoratív irányzat felkarolásában.

„A művészetek egész története azt tanúsítja — úgy mond — hogy a művészetek időnként, a maguk hagyományainak formáiban megmerevednek. Ilyenkor, majdnem minden kapcsolat megszűntnek látszik a művészet és annak természetes forrásai, t. i. egyfelől a természet és másfelől az emberi lélek között. A művészek egymást utánozzák, ninesen haladás, ninesen igazi lendület. Ilyenkor mindig erőszakos kitérés alakjában következik be egy forradalom s ez eredményezi a régi iránytól való eltérést és a visszatérést az igazi forrásukhoz, a természethez és az emberi lélekhez. Én minden ilyen forradalmat a művészetben jogosútnak tartok, de csak akkor és csak addig, a mikor és a meddig új irányukhoz való áttérést nem csupán jelszóül használja fel, hanem igazán hű marad az igazsághoz és bensőséghez. Mi most egy ilyen forradalmi korszakot élünk át, kezdünk elhidegülni a régi irányok iránt, de az új irányok még nem forrtak ki a maguk tisztaságukban az átmenet zűrzavarából, azért találkozunk művészi téren annyi aberratioval . . . Tapasztaljuk, hogy az új irány követői, a kik az alatt a jelszó alatt szakadtak el, hogy visszatérjenek a természet hamisítatlan, hű és közvetlen követéséhez, sok esetben nem annyira a természetet tanulmányozták, mint inkább az új irány követői által megállapított új stílt. — Tehát beleesnek ugyanabba a hibába, a melyek elhagyása czíme alatt alapítottak új iskolát, tetézve azt azzal, hogy gyakran követésre kevésbé méltó példáknak szolgáló utánozóivá lettek . . . Ezzel szemben nekünk kétszeresen óvatosoknak, megfontoltaknak kell lennünk. Nagy, régi és kifejlődött nemzeti művészet megengedheti magának a különczködés, sőt az aberratio fényűzését is. Ámde nekünk ily irány elhatalmasodása fejlődésben lévő művészetünk legbecsesebb erőit absorbeálja«. Tanulságosan szól azután e téren követendő elvekről és a közönségnek a művészethez való viszonyáról.

A *köznevelés kérdései* már korábban húzamos időn át elfoglalt hivatali állásából kifolyólag is érdeklődésének állandó tárgyait képezik. Ma senki sincs hazánkban, a ki méltóbban hivatkozhatnék arra, hogy e téren az óvodától az egyetemig a mi az utolsó 25 év alatt történt, abban annyi része volna, mint Berzeviczynek. S csak mély fájdalommal gondolunk arra, hogy e nagy munkaerő épen akkor jusson scartba, a mikor eszméinek megvalósítására a kellő alkalom megnyílt előtte. A politikai sors szeszélyének ez igazán kegyetlen játéka. A szellemi kultúra zászlótartójának emberével ilyesminek megtörténni nem volna szabad! Ez minálunk igazán erőpazarlás,

Ott van például a népoktatási törvényeknek revíziója. Ennek főbb vonalait és tartalmát már 1895. évi parlamenti és 1896. évi országos és egyetemes tanügyi congressusi beszédében megszerkesztve találjuk. S most a szilárd következetességgel és leggondosabb előkészítéssel megalkotott törvényjavaslat, az általa mindig hirdetett magyar nemzeti népnevelés e hatalmas emeltyűje egy politikai rázkódás alatt a lomtárba kerüljön?! Az nem lehet! Neki is a nagy Eötvössel legalább annyi vigasztalásának fenn kell maradni, hogy „eszméi diadala legyen emlékjele!”

Hát a *harmadik egyetemnek* és az egyetemi lelkészképzésnek egy évtized óta ki volt a leghivatottabb szószólója? Az ismertetés alatti gyűjtemény erről is számot ad. Akárki valósítsa is azt meg (és tudományos fejlődésünk, felsőbb oktatásunk ezt már soká nem nélkülözheti,) Berzeviczy tájékoztató előmunkálatai e kérdésben mellőzhetők nem lesznek. Csak helyeselni tudjuk, hogy idevonatkozó röpirata e gyűjteménybe felvétellett, mert az által az író kulturpolitikai egyénisége teljes képen jelenik meg az olvasó előtt.

Hasonlóan becses adalékokat találunk az iskola összhangzatos munkáját biztosító *testi nevelésről* is úgy parlamenti, mint más alkalmi beszédeiben. Ő ez eszmének, különösen mióta Hegedüs S. barátja kezéből az országos torna-egyesületi ügyek társadalmi vezetését átvette, elsőrendű képviselőjeként ismeretes. Buzdít és vezet az országos, agitál a nemzetközi tornaversenyeken való részvétel iránt. Megjelöli, hogy „ezen a téren az egészséges reform az első ifjúsági országos tornaversenyvel indult meg; mert bármennyire kritizálták e tornaversenyek részleteit, tagadhatatlan, hogy azok keltezték föl úgy a tanároknban, mint a tanulóknban az ambíciót arra nézve, hogy a testi nevelés terén jobb eredményt érjenek el és hogy a *testi nevelés fontosságát a szellemi neveléssel egyenrangúnak tekintsék*“. A kettő közötti szoros kapcsolatot keresi s egymásra vonatkozását, fejlődése mozzanatait, a torna sablonos, atletikai, katonai, majd játékszerű elemeit tanúlságosan világítja meg azon elnöki beszédekben, a melyeket a Budapesten tartott közegészségügyi congressus iskolaiügyi szakosztályában, majd a Nemzeti Tornaegylet közgyűlésén és az eperjesi országos tornaversenyen mondott. Az előbbieknben nyilvánuló szakszerű, meggyőző fejtegetések az utóbbiban ilyen lelkesítő lendületre emelkednek: „A szellemi és testi élet megzavart egyensúlyának helyreállításáról van szó; nemzedékek, évszázadok eltévedésének és mulasztásainak helyreigazításáról, visszavívásáról annak az eltűnt régi kornak, a melynek fölesillanó képét nyújtotta versenyünk is, — annak a kornak, a melyben az emberiség fiatalabb, egészségesebb, szebb és boldogabb volt, mint ma; a melyben Olympia küzdőterén a testi erő és ügyesség próbáit ugyanazzal a koszorúval jutalmazták, a mely a nemzet leg-

nagyobb költőjének* homlokát díszítette, a melyben épen azért tudtak ma, évezredek múlva is megcsodált szellemi műveket alkotni, mert a testi és szellemi erők harmóniáját megérteni és megvalósítani képesek voltak, mert a szépet és a jót egymástól elválaszthatatlannak tartották“.

„Évtizedek, talán évszázadok fognak elmúlni, a míg ez a reform-munka be lesz fejezve, de a ki hisz nemzetünk jövőjében, annak hinnie kell e munka sikerében is, hinnie kell abban, hogy elterjedvén az a meggyőződés, a mely bennünket vezet, az a lelkesedés, a mely a tegnapi és a mai verseny részeseit áthatotta, egy észszerűbb testi nevelés és életrend által az ember képesebbé lesz azoknak a szellemi feladatoknak is teljesítésére, a melyek alatt ma lerokadni látszik“.

S hogy Berzeviczy erős magyar nemzeti fajérzéke a legszabadelvűbb demokratiával olvad egybe, azt egyebek közt a gentryről írt tanulmányában látjuk élénken igazolva. Nem is lehet ez másképp egy európai műveltségű politikusnál, a ki a nemzetközi választott bíróság ügyéről az interparlamentaris conferentia budapesti és párisi ülésein oly szép sikerrel beszélt.

Az a körülmény pedig, hogy nemzeti újjászületésünk minden jelentősebb mozzanata és problémája mellett, melyekben tolla és ékesszólása érvényesült, figyelmünket szépirodalmi fejtegetéseiben és tanulmányaiban is leköti és gyönyörködteti, szellemének sokoldalúságát bizonyítja. Ebből fakad stylusának művészi plasticitása, mely nemes egyszerűségben simúl tárgyához, világosan fejez ki érzelmeket s gördülékenyen sorakoztatja a tömör, de mindig átlátszó gondolatokat. Forrásából szerény esörgedezéssel indul, majd mélyebb medret vág magának s fajsúlyával kitérések nélkül, erőteljesen tör kitűzött ezéjja felé. Hullámokat és iszapot nem termel, mert még parlamenti polemikus beszédeiben is teljesen uralkodik a szenvedélyes kitéréseken, a ki nem annyira ellenfele tévedését, vagy esalfaságát ostorozza, mint inkább a saját igazát vagy meggyőződését törekszik érvényre juttatni. Olyan e térerén, mint egy elegáns vívó, a ki szépen védekezik és kíméletesen vág.

Azért beszédeit és tanulmányait okulásra bőséges anyagot nyújtó gazdag tartalmuk mellett azon élvezettel is olvashatjuk, a mit a szépérzékre gyakorolt hatás mindig előidézni szokott. Minthogy pedig az ilyen olvasmány mindig haszonnal jár, s a könyvalakban eszközölt összegyűjtés a hozzáférhetést megkönnyítette, úgyszólván lehetővé tette, abban irodalmunk jelentős gyarapodását üdvözljük.

Kozma Ferencz.

Báró Wesselényi Miklós élete és munkái.

Irta: *Dr. Kardos Samu.* (Légrády Testvérek könyvnyomdája. A két kötet ára 30 korona).

A múlt század nagy nemzeti küzdelmének egyik hatalmas alakját sikerült megrajzolnia Kardosnak. A gyermekkorában Zsibón, a Wesselényiek ősi fészkeben töltött évek rajongó szeretettel töltöttek el a család, különösen a nagy Wesselényi Miklós iránt. Az életrajzi adatok kutatása közben szorgalmát és kitartását a megillető sikeren kívül nagy szerencse is jutalmazta. Megnyílt előtte a Wesselényiek levéltára, kezébe kerültek Wesselényi Miklósnak eddig még ismeretlen levelei, Kossuthnak eddig még szintén ismeretlen, budai fogságában írott 49 drb. levele. Hozzájutott Wesselényinek barátjához, Ujfalvy Sándorhoz intézett leveleihez; felhasználhatta Ujfalvy naplójegyzeteit. A kezébe került leveleket és adatokat természetesen főleg abból a szempontból használta fel, illetőleg közli, amennyiben hősével szorosabb kapcsolatban vannak. Fontos és feltétlenül szükséges volna, hogy napvilágra kerüljenek a többi kincsek is, melyek a magyar nemzet nagy korszakának nem egy helyzetét fogják az eddigittől eltérő, teljesen tisztá világításban feltüntetni.

Talán sokaknak fel fog tűnni, hogy a két hatalmas kötetre terjedő munka a beszédeknek, leveleknek, országgyűlési tudósításoknak, vádiratoknak olyan tömegét foglalja magában, melyek az író munkásságát terjedelem tekintetében többszörösen felülmúlják. De mi csak helyeselni tudjuk Kardos eljárását. Wesselényi élete oly homályosan él a köztudatban, hogy az állítások igazolásánál még a bizonyítékok halmozása szükséges. Valóban nehéz dolga volt Kardosnak. Ha a reformkor legnagyobbjainak életét akarjuk feldolgozni, a nyers és feldolgozott adatok egész tengere áll rendelkezésünkre. A Wesselényire vonatkozó irodalom nagyon szegényes, Kardos leginkább csak onnan meríthetett, ahol másokkal kapcsolatban szerepel a nagy politikus; a Deákra, Kossuthra, Széchenyire vonatkozó irodalomból. Emberi természetünkönkövetkezik, de szükséges is, hogy a Deákra, Széchenyire, Kossuthra vonatkozó irodalomban ne Wesselényi álljon előtérben, hanem mindig az, kinek életrajzát adja a szerző. Hisz a történetíró nem vét az igazság ellen, ha ösztönszerűen úgy csoportosítja a tényeket, hogy az ő hőse legyen előtérben; arról pedig csakugyan nem tehet, hogy e három nagy emberünkről szóló munkák olvasójának lelkébe Wesselényi mindenütt mint mellékszereplő fog bevésozni. Minthogy Wesselényinek eddig még nem volt életrajza, tehát így ment át a köztudatba. Helyesnek tartjuk ennél fogva, hogy ez a díszes kiállí-

tású munka adatok tömegéből van felépítve, nem subjektív gondolatoknak, nem szép frázisoknak a tárháza. Az állításokat a bizonyítékok tömege kíséri, melyek egyrésze még csak ezután kerülhet aprólékosabb feldolgozásra.

Kardos többször említi, hogy Wesselényit eddig elhanyagoltuk, de nem fejtegeti okát. Pedig igen könnyen megmagyarázhatta volna. Nemesak a nagy közönség, hanem a tudós elméje is gyakran átsiklik átmeneti korszakokon, átmeneti politikusokon. Míg a kiinduló pont és befejező esemény rendkívül érdekel bennünket küzdőivel együtt, az eszme, a gondolat továbbvivőit el szoktuk hanyagolni. A nemzet fölébresztése összeforrt Széchenyi nevével, a mozgalom betetőzése a Kossuthéval, a mentési munkát a Deákéval. Wesselényitől elvették mind a kezdeményezés dicsőségét, mind a befejezés érdemét. Pedig ha nem is egyenlő rangú a három említettel, méltán sorakozik melléjük negyediknek. Széchenyi megindítja a felújulás korszakát, Wesselényi tovább vezeti a nemzetet, míg vállain Kossuth emelkedik magasra. Mindhárman nagyok voltak, de mind a háromnak éreznie kellett egyszer, hogy kiesűszott alóluk a talaj, mikor az általuk képviselt álláspont beleütközött a nemzet többségének felfogásába.

A nagy Wesselényi apját ismertük már Kemény mesteri jellemrajzából; Kardos néhány vonással csak igazolja Kemény felfogásának helyességét. Az idősebb Wesselényit törhetetlen energiája, fékezhetetlen indulata, bámulatas kitartása talán a nemzet élére állították volna egy rá nézve alkalmasabb korban. De beszorítva a vármegye szűk határai közé, ártalmára vált környezetének s magának egyaránt. Annyira elragadta néha indulata, hogy a végletekbe ment. Egy ízben hadat izent birtokos szomszédjának s felfegyverkezett eselédái élén ostromolta a kastély elzárt kapuját. Vajjon nem az apa vére lett-e urrá a fiúban, mikor az udvar erőszakoskodása idején hatalmas öklével döngette az országgyűlés színhelyére vezető bezárt kaput. Az apa kis területre szorítva zsarnok volt, a fiút a politikai helyzet szabadsághóssá tette.

Kardos munkájából kitűnik, hogy ugyanaz volt Erdélyre, a mi Széchenyi Magyarországra nézve. A közöttük és később politikájuk között levő különbséget lázongó vére, szenvedélyes temperamentuma okozta. Megfélemlíteni nem lehetett, törvénysértést nem tűrt, hanem mindjárt körütra indult, mihelyt az udvar letért a törvény talajáról. Erősítette a kishitűeket, biztosította a esüggedőket, utat jelölt ki a küzdők számára. A Kardos munkájában közlött beszédekből és levelekből egyaránt kitűnik, hogy a törvényes talajról nem lépett le, hanem beszédeit épen a törvény megtartása, helyes magyarázata érdekében tartotta. Kardos többek között közlésezi Désen tartott szónoklatát. Mily igazságot tartalmaznak a belőle kiszakított sorok: „Törvényt

soha is tisztán érteni nem lehet, hanem ha ennek szellemit s célját ismerjük. A szavak ezen gyakran bizonytalan s többnyire félre-magyarázható tolmátsai az emberi gondolatoknak s akaratainak csak úgy nyerhetnek elhatározottságot, csak úgy válnak rendíthetetlen s okokkal támogatott állításokká, ha tisztán tudatik, hogy szerzője mi tzelből és mi tzelra alkotta azokat s mi magyarázatot adott nekik akkor, midőn létüket adta.“ E bevezetés nem demagógé, hanem előkelő jogászé.

Igen értékes Kardos munkájának az a része, melyben megdönthetetlen bizonyítékokkal rajzolja Wesselényi álláspontját és gondolkodását a szabadságharez idején. A kérdést sikerült teljesen tisztáznia. Kossuth iránt ugyan elhidegedik az uralkodóval való szakítás után, de sikert kíván működéséhez. Betegen, vakon megy külföldre, de nem szöke, hanem távozását bejelentve. Mikor pedig az országgyűlés törvényt hoz a külföldön időző magyarok ellen, megható buzgalommal ajánlja fel Kossuthnak hazajövetelét, ha a beteges, vak ember számára valami teendőt tudna adni. Tehát Lamberg meggyilkolása után még mindig nemzetének többségével érez. E tragikus sorsú férfiúra csakugyan ráillenek Kossuthnak következő szavai: „Wesselényit a haza nagy fiai közzé számítottam mindig. De megvallom, az ítélő tehetségnek azon preciziója, melylyel a legszövevényesebb tárgyaknak is sokoldalú nézeteit villámsebes-séggel felfogja s az elhatározó gondolatokat egy minden ellenvetést legyőző fénycsomóban egyesíti, a bámulásig meglepett. Hozzájárul azon igazságszeretet, mely minden haszonlesést kizár; azon határtalan hazafiság, mely a közjóért minden áldozatra, minden resignatióra kész, a széles ismeretekkel kiművelt elme és az előadásnak ritka ereje, mely minden szavába egy mázsányi erőt szorít. Nem esoda tehát, hogy nézetei és gondolatjai minden követek által nagy tiszteletben tartatnak és ő körülte egyesül a Haza választottjainak azon választott színe, kiknek kezeik szövik az országos végzések gombolyagját, melyet aztán a többiek legombolyítani segítenek“. Mintha csak e tételt iparkodott volna Kardos bebonyítani.

Előttünk áll Wesselényi élete összenőve a reformkorral. Ismét közelebb jutottunk egy nagy lépéssel ahhoz, hogy Kossuth életének megírása után elkészüljön a reformkor valódi képe és igazán pragmatikus története. Még mindig sok írat hever felhasználatlanul, amelyek esetleg pusztulásba mehetnek, ha nem akad közelebről még egy oly lelkes és szerencsés kutató, mint a milyen Kardos Samu.

Hátra van még, hogy a mű hibáiról is megemlékezzünk. Néhol túlságba megy írónk az idézéssel, ott t. i., ahol általánosan ismert dolgokat közöl. Ezekre elég lett volna hivatkozni. Sajnos, nélkülözünk kellett e munkában Wesselényinek mint írónak és tudós-

nak igazi jellemzését. A szlávokról írott munkája, a Balitéletek megérdemelték volna, hogy Kardos ne elégedjék meg egyes részek közzétételével, hanem igyekezzék a munkák tárgyát megvilágítani, fejtegetni. E nélkül a Wesselényiről írott munka hiányos.

Ez apró hiányokat nem tekintve, igen sokat nyertünk Wesselényi életével. Régen nem jelent meg a magyar könyvpiacon annyi érdekes történeti kérdésbe bevilágítást nyújtó könyv.

Lengyel Miklós.

Bacsányi János élete.

Irta: *Dr. Szinnyei Ferencz.* M. T. Életr. 1904. 3—4. füz. Athenaeum 210 l.

A megújhódás korának Bacsányinál alig van érdekesebb írója. Nemesak annyiban képviselője a megújhódásnak, mint Bessenyei, Gvadányi vagy Révai, hogy a magyar nyelv és nemzetiség magasra emelését munkálja írásaival; Bacsányi a politikai megújhódásnak is ernyedetlen munkása. A mint maga kiemelkedik a népi sorsból, úgy szeretné kiemelni hazáját az előjogok lenyűgöző hálójából. Hajlamaiért fogságot szenved, s hajlama hajtja, hogy Napoleon kiáltványát magyarul megszerkeszse. Mert hiába igyekszik Szinnyei valószínűségi alapra állítani azt, hogy nem Bacsányi volt e híres szózat fordítója: a körülmények, a mint azokat Széchy Károly összeállította, a Kazinczy feljegyzése mellett szólnak. Mindaddig, míg bizonyossággal nem lehet kimutatni, hogy más fordította, Bacsányit kell a Napoleon-féle kiáltvány fordítójának tartanunk. E tekintetben nincs okunk Kazinczyt elfogúlnak tartani. Mindenesetre van jogosultsága a Szinnyei állásfoglalásának is.

Amde nincs alapja Szinnyei azon felfogásának, hogy Bacsányi irodalmi vezérnek született. Bacsányi — ez a sui iuris férfiú — irodalmi vezér! Hiszen két íróval, Szabóval és Kazinczyval, az előleges megegyezés daczára is összevesz. Összetűz hivatalfőnökével, Rájnissal s élete második felében az egész magyar irodalommal ha nem is ellenséges viszonyban él, de jó viszonyban épen nem. Függetlenkedik, magában csak erényt, tehetséget, hivatást lát és érez; másoknak csak a hibáit vagy első sorban a hibáit látja meg. Ilyen jellem vezérnek nem való, legkevésbbé az irodalom köztársaságában. Tanúltsága, tehetsége, nyelvének ereje, gondolatainak gazdag fénye, ezek mind vezéri tulajdonságok; de hajthatatlansága, függetlenkedése, önmagának túlságos becsülése, íróársainak kiméltlen megbíráása, nyersesége, nyugtalansága: erkölesi tulajdonságai mind nem vezérletre, nem az erők észrevétlen összekapcsolására, de azok szétválasztására hajtották őt. Ezért lett nem Bacsányi, hanem a síma, szépet és szépen beszélő Kazinczy az irodalmi vezér. Bacsányi pedig — igaz, más okokból is — egészen elszigetelődött.

Szinnyei azonban nemcsak a tartalomban, de az előadásban is sokat botlik. Előadása, nyelve szertefolyó és nagyon kezdetleges. Elemi iskoláit *valószínűleg* Keszthelyt végezte . . . Együtt koborolták be *valószínűleg* a váromladékokat . . . Lehet, hogy Oreczyéknál maradt . . . Ez a sok *valószínű, lehet, bizonyára, tán* stb rendkívül ingadozóvá, határozatlanná teszi előadását. Így pl. az 5—14 oldalon 20 ilyen pongyola határozója van. Számuk később sem apad. Kezdetlegességre vall továbbá az is, hogy lépten-nyomon kijelenti: most erről beszélek, most erről nem beszélek, erről később fogok szólni, most áttérek erre, most áttérek arra. Hiszen az ilyesmit felesleges oda vetni folytonosan. Az olvasónak úgy is van szeme a látásra s füle, hogy halljon. Egyébiránt ez a pongyolaság és gyakorlatlanság megvan Szinnyeinek Aranyról írott s a Bud. Szemlében megjelent cikkében is.

Bacsányi pályáját Kazinczy, Toldy, Horányi, Bayer, Szinnyei, Széchy stb. után megrajzolni épen nem volt valami súlyos probléma: azt azonban csak elvárhatni attól, a kinek munkáját a Tört. Társulat kiadja és segíti, hogy legalább élvezhetően mondja el a mondani-valót.

A füzethez Bacsányinak 9 kiadatlan verse s egy aesthaetikai cikke van függelékül csatolva.

Kristóf György.

KÜLÖNFÉLÉK.

A „Magyar nemzetségi zsebkönyv“ második sorozata, a „Nemes családok“ I. kötete jelent meg nem rég Budapesten (1905). A Magyar Heraldikai és Genealogia Társaság az általa 1888-ban megindított Nemzetségi Zsebkönyv folytatása gyanánt most adta ki a Nemes családok emez I. kötetét, mely 250 nemes családnak történetét, czimerének leírását, és genealogiai leszármazását adja. Minden egyes családnál a család múltja és jelenére vonatkozó adatok vannak feldolgozva, feltüntetve mindenütt a család származását, szétágazását, birtokviszonyait, röviden megemlítve a családnak történelmi és kiválóbb szerepet játszott tagjait, végül pontosan leírva annak czimerit. E részt Pettkó Béla igazgató vál. tag szerkesztette felhasználva úgy a családok által beküldött adatokat, valamint az egyes családokra vonatkozó irodalmat is. A genealogiai rész az egyes családok jelenleg élő nemzedékét öleli fel, feltüntetve annak közelebbi leszármazását. E résznek szerkesztője ifj. dr. Reiszig Ede igazgató vál. tag, ki fáradságos munkájának nagy körültekintéssel igyekezett megfelelni. Ama nemes családok közül, melyek adataikat

kellő időben bocsátották rendelkezésükre, csak egy rész — 250 — nyert helyet a vállalat jelen első kötetében. A többi családok adataira remélhetőleg gyors egymásutánban megjelenő további kötetekben — mire a jelen kötet kelendősége fog első sorban irányadó lenni — fognak feldolgozást nyerni.

A jelen kötetet, melyhez dr. Schönherr Gyula a társaság titkára írt előszót, 11 színes címermelléklet és 14 szövegbe nyomott címerrajz díszíti. Bolti ára 12 korona, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság tagjai 10 koronáért rendelhetik meg a társaság titkári hivatalánál.

Adalékok II. Rákóczi Ferencz törökországi bujdosása történetéhez cz. a. *Angyal Dávid* különnyomatban is kiadta azt az érdekes tanulmányát, melyet a *Századokban* közölt, hozzáadván ama franczia levéltári közleményeket, melyeket a *Történelmi Társaság* tett közzé. Angyal a párisi Archives Nationales-ban kutatván, néhány jelentést és levelet talált Rákóczi bujdosása történetéhez s ez adta neki az impulsust arra, hogy ez új anyag és a már közzétett adatok alapján Rákóczi bujdosása és rodostói számkivettetése történetének néhány részletét megvilágítsa. Ezek a jelentések és levelek főképp Rákóczi viszonyára a franczia udvar és diplomatiához, továbbá a spanyol, török, orosz udvarokhoz vonatkoznak és bepillantást engednek abba a meg nem szűnő bámúlatos tevékenységbe, melyet Rákóczi Rodostón is elkövetett, hogy céljait megvalósítsa. A sok csalódás meg nem töri, mindig újabb és újabb tervek, kombinatiók merülnek fel agyában, az európai politika változandósága szerint, melyek által hazája ügyének szolgálni akar. Ezt a sisiphusi munkát lehetetlen részvét nélkül kísérnünk figyelemmel s Rákóczi lelki nagysága csak növekedik előttiünk, minél inkább bepillantunk tevékenysége részleteibe. Angyal Dávid adalékai e tekintetben kiváló becsűek s előbbre viszik tudásunkat. (Bpest, 1905 97 l.).

Szilágyvármegye monographiája VI. kötete fejezi be azt a nagy munkát, melyet a vármegye törvényhatósági bizottsága megbízásából dr. *Petri Mór* írt s melyet a vármegye adott ki. A befejező kötet a birtokos családok történetét folytatja és végzi be az L betűtől a Z betűs nevekig. A köztörténelemben is szereplő nevezetesebb családok a következők: Laskai, Láposi, Lészai, Lindvai, Liszti, Lorántfi, Losonczy, Lónyai, Maeszkási, Madarász, Majtényi, Makrai, Margitai, Matolesi, Málnási, Mártonfi, Medgyaszai, Meggyesi, Menyhárt, Mihálec, Mike, Mikes, Mikola, Mikó, Miksa, Mindszenti, Miskolezi, Monoszlai, Mosdóczy, Mosóczy, Móré, Móricz, Naláczy,

Náprádi, Németi, Nyírbátori, Nyujtódi, Osztrócs, Otlík, Ödöfői, Ördög, Paczali, Pakot, Paksi, Palóczy, Pataki, Pálfi, Pázmán, Pásztói, Pekri, Perényi, Peterdi, Pető, Pogány, Pongrácz, Prépostvári, Radics, Radnóti, Ramocsaházi, Rákóczy, Rápolti, Rádai, Rettegi, Reviczki, Sarmasági, Sárkány, Sennyei, Somlyai, Sulyok, Sükösd, Szalánczi, Szaniszlófi, Szemere, Szentmarjai, Szikszai, Szilágyi, Szunyog, Talóczy, Tasnádi, Telegdi, Teleki, Téglás, Tiboldi, Toldalagi, Toldi, Tomori, Torma, Tököli, Török, Tulogdi, Tuuyogi, Turzó, Tyukodi, Ugron, Ujvári, Vadas, Vajna, Varasdi, Vasvári, Váncsa, Várkonyi, Verbóczy, Vér, Virginás, Viski, Vizkeleti, Wesselényi, Zalányi, Zarándi, Zámbo, Zilahi, Zoványi, Zsibai, Zsuki stb családok. A kötet képekkel van illusztrálva s a vármegye térképével ellátva. Utószóban az író visszapillantást vet a munkára, a mely 1894-től 1904-ig készült el, hat vaskos kötetben, m. e. 300 ny. íven. Valóban nagy és szép munka, büszke lehet rá Szilágyvármegye és jól eső öntudattal tekinthet vissza írója a végeit nagy munkára. (Ez a kötet 840 lapnyi, az egész munka — hat kötet — ára 48 korona.)

Schneller István: Paedagogiai dolgozatok cz. m. II. kötete, mely a kiváló író és jeles paedagogus németországi tanulmányútját a gyakorlati tanárképzés ügyében tartalmazza, nem régen jelent meg (Bpsten 1905, 623 lapon.) A munka két fő részre oszlik. Az első rész a németországi gyakorlati lelkészképzés típusairól szól, a mennyiben a németországi tanárképzés problémája ezek ismerete nélkül bajosan érthető meg. A második rész a gyakorlati tanárképzésről szól Ausztriában és Németországban. Ehez járul Ausztria tanárképző intézményei története. A nagy és szép munkában két hónapi tanulmányút és széleskörű előtanulmány gazdag tapasztalatai vannak elmondva, melyek magas nézőpontról és mély bepillantásról tanúskodnak és sok tanulságot rejtenek az olvasó számára. A kitérő munka Wlassics Gyula volt közoktatásügyi miniszternek van ajánlva, a ki e tanulmányútát és annak eredményes kiadását elősegítette.

„A Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi országos könyvtára 1802—1902“ történetét írta meg *Kollányi Ferenc* jaáki apát, a könyvtár nyomtatványi osztályának igazgató-öre s adta ki a M. N. M. Széchenyi országos könyvtára (Bpsten 1905, 8-adrét 485 l.). A könyvtár megalapításának százados jubilauma alkalmából keletkezett e szép munka, mely nemcsak a könyvtár létrejöttének történetét és e nagyfontosságú kulturális intézet múltját beszéli el, hanem élénken jellemzi azt a hatalmas erőfeszítést is, a melyet elődeink a XIX. század első évtizedeiben a nemzeti szellem erőinek

felszabadítása s a nemzeti művelődés feltételeinek megteremtése érdekében kifejtettek. A munkát szép illusztrációk díszítik s használatát név- és tárgymutató könnyíti meg.

Mankóczy István viselt dolgai, ez a XVI. századi kalandos historia, bevezetéssel és egy kézirati hasonmással ellátva jelent meg nem rég dr. *Dézsi Lajos* irodalmi méltatásával, az általa szerkesztett „Magyar Irodalomtörténeti Értekezések“ 4 füzetében. Dézsi megállapítja e régi népies zamatú irodalmi termék jelentőségét, melynek ismeretlen szerzője a XVI. század második felében élt, a mire a benne rajzolt kor, a szereplők vad erkölcesei, valamint nyelve is utal. A kézirati codex, melyben ránk maradt, a br. Radvánszky-család zólyom-radványi levéltárában van meg s abból közli Dézsi az első oldal hasonmását.

Halotti beszédek — az erdélyi muzeum és a kolozsvári ref. collegium könyvtárában — hosszú sorozatát állította össze *Köblös Zoltán* és adta ki a Genealogiai Füzetekben és különnyomatban (Kolozsvárt, 1905 8-adrét 104 l.) A családtörténeti irodalomnak becses forrását alkotják a halotti beszédek, melyek 972 számot tesznek ki. A XVI—XVII. századig leginkább kéziratan maradtak fenn s ezeket 1711-ig külön sorozatban (I rész) állította össze a kiadó. Számuk 36. A II. rész az 1711 utániak nyomtatásban vannak meg az E. M. E. könyvtárában, gr. Kemény József gyűjteményében, 36 vaskos kötetben, mely „rövid idő alatt szétfog szedetni“. A többi a ref. collegium könyvtárából való, hol 27 dobozban vannak a halotti beszédek felállítva, mint külön gyűjtemény. Kár, hogy a javításokat nem külön függelékben adja az összeállító, hanem piros papírra, apró szeleteken ragasztotta be az illető helyre. Ezek a vékony szelet papírok leválnak s elvesznek. Az összeállítás az elparentáltak betűrendjében történt s két névmutató (az írók névsora és az elparentáltak névsora) könnyíti meg használatát. Érdekes munka.

Erdélyi Muzeum-egylet.

Szaksztályi választmányi és közgyűlés.

Az E. M. E. bölcsészeti, nyelv- és történettudományi szaksztálya ig.-választmányi ülést tartott f. évi május 8-án d. u. 4 órakor dr. *Szamosi János* elnöklété alatt, a melyen mindenekelőtt az 1904. évi számadások vizsgáltattak meg tételtől tételre, összehasonlítottván a számadást igazoló okmányokkal.

A számadások minden tekintetben rendben találtattak s 316 korona 75 fillér túlkiadással záródtak. Ezután a jelen évi költségvetés-tervezet állapítottatott meg.

Titkár felolvastván a választmány nevében a múlt év működéséről készített jelentést, az jóváhagyólag tudomásul vétetett.

A szakosztály d. u. 5 órakor évi közgyűlését tartotta meg, melyen

1. dr. Szamosi János tartott rövid elnöki megnyitó beszédet.
2. Szádeczky Lajos titkár olvasta fel a választmány jelentését a szakosztály m. é. működéséről, a következőkben:

Igen tisztelt közgyűlés!

Szakosztályunk, mely mint *történelmi szakosztály* az E. M. E. alapítása alkalmával alakult meg s az egyesület 1878-iki *közgyűlésén* *bölcsélet-, nyelv- és történettudományi szakosztály*ként újjá szerveztetett, a múlt év folyamán, s a régi hagyományos keretben, a fél-, illetőleg negyedszázad alatt történt fokozatos fejlődés mellett teljesítette hivatását: a honismertetést, illetőleg a kebelébe tartozó tudományszakok művelését.

Ha volt, a mi nyugodt munkálkodását zavarta, úgy az a mélyreható átalakítási törekvés volt, mely az egyesület alapszabályai változtatása alkalmából némelyeket a szakosztályok működése megszűntetésére ösztönzött.

Az E. M. E. választmánya többsége a szakosztályok fentartása mellett foglalt állást, abban az erős meggyőződésben, hogy az alapítók intentiója ez egyesületet nem a holt kincsek raktárának alapította, hanem (a mint első 1859-ben alkotott szabályai mondják) „a múzeummal kapcsolatban a honismeret és az erre vonatkozó tudományok iránti kedv élesztésére“. . . . „a honismeretre vonatkozó tudományokról értekezletek és felolvasások tartására“. . . „működésének eredményei havi-, akár kötetlen füzetekben vagy évkönyvekben közzétételére“; sőt „tudományos pályakérdések kifizésére s a honismeretet terjesztő tudományos munkák kiadásának segítésére“.

Ezek a szavak világosan kifejezik, hogy ezt az egyesületet az alapítók nem muzeumi holtkincsek gyűjtésére, hanem tudományos munkálkodásra alapította s így mindaz a törekvés, mely a szakosztályok ellen irányúl, jogtalan és alapszabály-ellenes s az alapítók intentióival ellenkező.

Az új alapszabály-tervezet azonban — sajnos, — nem hogy fejlesztené ezt a munkálkodást, hanem megszorítására fog szolgálni. Pedig, hol állunk eddig is „a pályamunkák kifizésétől“, hol „a tudományos *munkák* kiadásától“?!

A mi tudományos munkálkodás az adott viszonyok és anyagi erőnk mellett lehetséges volt: arról kiadványunk, az „Erdélyi Múzeum” füzetei tanúskodnak.

Folyóiratunk évi 10 füzetében (37½ ny. íven, ill. 600 lapon) 1904. év folyamán megjelent 21 értekezés (30 közleményben); az irodalmi szemlében 17 hazai és 13 külföldi könyv ismertetése; a különfélék rovatában 44 nagyobb és számos apróbb közlemény és a hivatalos értesítő.

Ezek az értekezések szolgálták a felolvasó ülések tárgyaiul is.

Tagjaink száma ez év folyamán felülhaladta a 300-at; a csereviszonyokkal megközelítette a 400-at s tartalékul még 100 példányt (összesen 500-at) nyomattunk az „Erdélyi Múzeum” füzeteiből.

A tervezett új alapszabályok egyik leglényegesebb része, hogy jövőre megszűnének az eddigi szakosztályi tagságok s a múz. egyl. rendes tagok évi 8 kor. tagdíjat fizetvén, választhatnak (mint eddig), hogy mely szakosztályban kívánnak működni.

Tartunk attól, hogy emez intézkedés következtében szakosztályunk tagjainak egy részét el fogjuk veszíteni, mert nem mindenki fog átlépni nagyobb tagdíjjal az anyaegyesületbe s a kimaradókat mások nem fogják pótolni. Ha még úgy lenne is: a szakosztályi tagdíjak megszűnése érzékeny anyagi veszteségünkkel fog járni. Pedig anyagi ügyeink már ez év folyamán is rosszabbra fordultak, mert az anyaegyesületben beállott deficitek következtében (a miben pedig nekünk részünk nincs) 22%-nyi leszállítással van előirányozva az egyesületi ig. választmány által évi átalányunk.

Anyagi ügyeinkről a következő számadatok beszélnek.

1904-ik évi bevétel	4774 kor. 04 fill.
„ „ kiadás	5090 kor. 79 fill.
túlkiadás	316 kor. 75 fill.

A mi a jelen évre (tekintettel évi átalányunk 440 koronával tervbe vett leszállítására) nagymérvű takarékossgot, illetőleg kiadásaink reduktióját teszi elkerülhetetlenné.

Két nagy veszteséget szenvedtünk halálozás által is, már a jelen év folyamán.

Egyik *Kovács János* unit. főgymn. tanár, régi hű munkatársunk elhunytá által érte szakosztályunkat; a másik egyik leghívebb vezérmunkatársunk, dr. gr. *Kuan Géza* halála által borította gyászba szakosztályunkat. Emlékeiket évlapjainkon s szívünkben önmaguk örököltették meg.

Jelentésünket azzal a nyomasztó érzéssel zárjuk, mely a lelkeket a kedvezőtlen jövő eselyeivel szemben eltölteni szokta.

Nem tudjuk, mit hoz a jövő. Lehet, hogy a mostoha viszonyok a készülő alapszabály — a helyett, hogy új lendületet adna a tudo-

mányos működésnek — el fogja vonni az élet föltételeit s szakosztályunk egy negyedszázadi virágzás után csak névben fog élni, ha ugyan lesz, a ki így is éltetni fogja.

Adja Isten, hogy aggályaink ne teljesejdenek. Ez évre még — korlátolt anyagi eszközökkel bár — biztosítva vagyunk s ez évben még a régi alapot állván, buzgalommal folytatjuk eddigi munkálkodásunkat.

*

3. A számadásokat kezelő elnök tett jelentést a múlt évi forgalomról, a számadások megvizsgálásáról, melynek alapján neki a szokásos fölmentvény megadatott és a pénzügyek pontos, önzetlen kezeléseért a szakosztály hálás köszönetet szavazott.

4. Megállapítottatott a költségvetés, mely szerint a folyó 1905. évre előirányoztatott:

nyomdaköltségekre	2000 korona
évi tiszteletdíjakra	1800 „
szerkesztői tiszteletdíjra	600 „
expeditióra	225 „
irodai költségekre	100 „
szolga díjazására	20 „

Összesen: . . 4745 korona.

5. Az igazgató-választmánynak az 1904. évvel lejárt mandátumú (csillaggal jelölt) tagjai újra megválasztván, a választmány jelenlegi tagjai a következők: *elnök*: dr. Szamosi János, *alelnök*: dr. Márki Sándor; *titkár*: dr. Szádeczky Lajos; *választmányi tagok*: dr. Csengeri János*, dr. Erdélyi Károly, dr. Farkas Lajos, Fazekas József*, dr. Gyalui Farkas, dr. Kenessey Béla, dr. Kiss Ernő, dr. Moldován Gergely*, dr. Nagy Károly (keresk. akad. tanár), dr. Cs. Papp József, dr. Széchy Károly, dr. Török István*, dr. Vajda Gyula*, dr. Versényi György és Virányi István.